

ՍԻԹԵԹԵՒ ԶՐԱՀԱՆԳ ՄԵՐ ԼԵԶԻՒ ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

«ԱՂԵՔԻՐԻ» ԱՇԽԱՏԱԿԻՑՆԵՐԻ ՀՕՄԱՐ

ԴԵՐԱԶՆԻՒ ՄԱՐԿՈՍ ԱՂԱԲԷԳԵԱՆԻՆ

ԽՈՐԻՆ ՅԱՐԳԱՆՕՔ

ՆԵՐՈՒՄ Է ԻՐ ԴՐԱՋԱՐ ՂԱԶՐԻՎԸ

«Աղբիւրի» ներկայ համարում մեծ. պ. Ե. Աւետիսեանը, իբրեւ զրաշար՝ պատել է ինձ մի զոդորիկ ոտանաւորով: Ես էլ իմ այս փոքրիկ աշխատութիւնը, որ թէպէտ բանաստեղծութիւն չէ, բայց զարձեալ մի լցած և ջերմ սրտի փղծուկ է, նրւիրում եմ այն Դեր-ադին և այն հեղինակին, որի զրաշարը լինելու բախտ ու պատիւն ունեցել եմ ես մեզանից քսանինը տարի առաջ:

Ի հարկէ՝ այն օրից սկսած մինչև այսօր՝ ես մշտ զրաշար չեմ մնացել, այլ եղել եմ տպարանատէր, օգնական-խմբագիր, անօգնական խմբագիր, ուսուցիչ, տեսուչ, թեմական վերատեսուչ, հեղինակ, թարգմանիչ, և այլն, բայց այս ամենը ծնունդ եմ առել իմ զրաշարութիւնից, և այս շնորհիւ պ. Մարկոս Աղաբեգեանի, այն Ադ-նիւ Հայի, որ հայրենասիրական հողի է փչել իմ մէջ և թե տալով թուցրել է մինչև Մօսկւա և Պետերբուրգ: Այս մեծ քաղաքներում ես իմ զրաշարութեանս բարերարութեամբ և օժանդակութեամբ՝ շա-րունակել եմ ուսումս, ձեռք եմ բերել մտաւոր զարգացում ոչ սոսի ինքնակրթութեամբ, այլ և օգնութեամբ մի ամբողջ խումբի (սովորական ուսանողների) — Գուրեվիչի (Ֆիլօսոֆ), Սիմօնօվիչի (բնագէտ), Սօկոլ-սկու, (մաթեմատիկ), Մասալօվի (բժիշկ) և ուրիշների*: Սրանից

* Որպէս զի մեծապատիւ պ. բժիշկ Զհան Մարգարեանը ինձ տպերախո ցի-մարէ, արարտը եմ համարում շնորհակալութեամբ յայտնել, որ արդէրայից մի բանի դաս էլ նրանից եմ առել:

շատ յետոյ էր, որ մի փառաւոր երեկոյ՝ Գերագնիւ պ. Կ. Եղեանի տանը, պ. Ռուբէն Զաւարեանը կարգաց մի այսպիսի արձանագրութիւն՝

«Պարոն Ղաշարոս Աշաւանցի Ռաջայն ընդհանրապէս հայ աւանդական ժողովի»:

Եւ այս եղաւ առանց իմ զիտութեան, և այս արին ղեռ ևս իմ մէջ ոչ մի բան չըտեսած: Ներկայ էին ժամանակակից բոլոր ուսանողները—Արծրունիք՝ Գրիգոր, Անդրէաս և Սենեքերիմ, Բաբայեան Աւետիք, Մարգարեան Զհան, Գրիգորեան Զաքարիա, Մարտիրոսեան Սիմէօն, Քալանթարեան Նիկողայոս, Եւանգուկեան Գէորգ և շատ ուրիշներ: Այս դէպքից երկու շաբաթ անցած՝ ես կարգացի նոյն ժողովում իմ «Արութիւն և Մանուէլի» առաջին գլխները: Տէր Աստուծ, ի՜նչ աղմուկ, ի՜նչ զղրդոց բարձրացրին մեր ուսանողները, ի՜նչ ծափահարութիւն... (Պարոններ, ուր է այսօր ձեր այն ժամանակայ հոգին, սիրտը, գաղափարը, սէրը: Հաւատացէք, որ ես էլի մի և նոյնն եմ, և աւելի ևս, միայն դուք էք փոխել, բացի մի երկուսից):

Այս դէպքից յետոյ ես նոր հոգի ստացայ, նոր թեւ առայ: Ինչ ընդհանրապէս հայ աւանդական էրեւելի հաշիւ: Ես սկսեցի մի սխառ մի տակ ձգել իմ ինքնակրթութեան ազատ պարապմունքը, որ մտնեմ համալսարան, բայց ճակատագիրը ուրիշ կերպ տնօրինեց, դուրս եկաւ լաւ: Գիւլլոմը մօզալից ընկել էր. ես ևս ենթարկուելով ժամանակի հոտանքին, իրաւունքին ոչինչ նշանակութիւն չըտրուի, այլ դործին միայն, և սկսեցի գործել... մտնայ իրաւունքի...

Չրկայ զիտութիւն առանց զիտութեան: Եթէ մէկ մարդ մի բան ուղիղ զիտէ, եթէ գիտէ, թէ ի՜նչ զիտէ և ի՜նչ չըգիտէ, այս ապացոյց է, որ նա զիտութիւն ունի: Այս ապացոյցի առջև ամենայն դիպում հաւասար է զրօյի: Այս հասարակ և պարզ ճշմարտութիւնը մերոնք չհասկնաւ իրաւունք: Նրանք Աղայեանցի զլխարկը՝ ըստ առածին՝ ալրոտ տեսան, և կարծեցին, թէ ջաղացական է: Տեսան որ զիպում չունի, կարծեցին, թէ ուսում և զիտութիւն էլ չունի:

Այսպէս հաւասարելն և ուրիշներն, այսպէս արահայրեցին դէպի ինչ ի՜նչ ընկերայնութիւն և աշխարհայն ի՜նչ հեղինակութիւնը մայր չգէլ:

Եւ ո՞ր դիպլոմաւոր բթամիտը կուզի, որ մի անդիպլոմ մարդ իրանից աւելի մեծ հռչակ ունենայ: Բայց ո՞վ կարող է աւելի ուսում ունենալ,—արդեօք նա, որ միանգամ առել պրծել է: Թէ նա, որ շարունակ առնում է և տալիս, քչից՝ քիչ, շատից՝ շատ. որ շարունակ ուսանում է և ուսուցանում. որի մտքի աճումն ու զարգացումը կանգ առնել չունի, չի նսկում, չի փթում, այլ օրէցօր աւելի է բեղմնաւորում, նոր-նոր ծաղիկներ է տալիս և նոր-նոր պրտուղներ:

Մարդու միտքը մի զարմանալի բան է: «Մի միտք ճիշտ ըմբռնելու համար—ասում է մի հոգեբան—հարկաւոր է նոյն մտքի վրայ առաջուց մտածած լինել»: Դատ երկխալի է սուսած, բայց սալերեկ մէկը շատ սուր է: Այս մի անհերքելի ճշմարտութիւն է: Եթէ մէկը ձէքսպիլի վատ թարգմանութիւնից չի կարող օգտուիլ, նա կարող չէ օգտուիլ, եթէ բուն իսկ անգլիացի լինի և բուն բնադիրը ձեռքին: Եւ արդէն յայտնի է, թէ բուն իսկ անգլիացիք որքան ուշ հասկացան ձէքսպիլի գիրը: Հասկացողը մի թելից էլ կը հասկանայ, իսկ չը հասկացողի համար թէկուզ մի ահագին կօնցէրտ սարքիւր: Այսպէս որ չըլինէր, մի և նոյն գիրքը, գիտութիւնը, փորձը, հանգամանքը ամենիս վրայ միապէս կազդէր, ամենքն էլ միապէս կօրուէին: Եթէ այսպէս չըլինէր, ամեն մարդ էլ մի խնձորի ընկնելուց նիւթոնի պէս երկրիս ձգողութեան գիւտը կանէր, Կօլումբի հացը կըկտրէր, Գալիլէյի սլատիւն ու փառքը կըխլէր: Բարձրը և վտեմը բարձրին և վտեմին է ըմբռնելի, իսկ ստորին մտքի տէր եղողի ականջին պէտք է դուռնայ փչես, որ պարելու աշխոյժ ստանայ, հորթի պէս տրտինդ տայ. և սրա համար էլ քեզ կըշնէ ձէքսպիլը. չէ՞ որ իշի սոխակն աքաղաղն է: Պիտի աքաղաղ լինիս, որ քեզ սոխակ անւանեն:

Ինչո՞ւ են հայհոյում Աղայեանցին Պօլսից մինչև ի Վիեննա, այնտեղից մինչև ի Թիֆլիս: Փոքր մարդ չէ ուրեմն Աղայեանցն իր գործումը, եթէ այսչափ խոշոր ընդդիմախօսներ ունի, եթէ նոյն իսկ բեւառդէտ Տէրլիշեան հայրիկին երկար վայրաբանելու նիւթ է տալիս: Եւ ո՞վ է տրւել Աղայեանցին այս ուժը, այս գօրութիւնը, եթէ ոչ գիտութիւնը, եթէ ոչ գրական կրթութիւնը, որ միայն կարող է մարդուն ինքնաձանթութեան բերել, ցոյց տալ, թէ ինչ գէնքեր

ունի ինքը, ինչ ընդունակութիւն, և ապա ուրեմն ինչ կարող է ասել կամ չասել գրական պատկառելի ասպարիզում:

Դիտութեան արդեօք, թէ իմաստակութեան, բանաքաղութեան և բանագորութեան դրոշմ են կրում նոյն իսկ այս ասածներս: Ես մեղաւոր չեմ, եթէ իմ ասածները տաւրնհինգ տարի անցնելուց յետոյ են ըմբռնում և կրկնում թութակի պէս, իսկ ասելուս բոլորին ըմբռնելու կարողութիւն չեն ունենում և մինչև անգամ գլխիվայր և թիւր են ըմբռնում, ինչպէս մեր Պերճի մասին գրածս, բանաստեղծ Յովհաննիսեանի մասին գրածս: Եւ ինչո՞ւ. որովհետեւ ոչ ես եմ իրանց հանգի մտածում և ոչ նրանք՝ իմ. որովհետեւ նրանց մտածելու եղանակը փխրափայտական չէ, բնագիտական չէ, տրամաբանական չէ, այլ փաստաբանական, այսինքն նոր ձևի սխալատիքական, որ վատթարագոյն ևս է քան ղհինն:

Եւ, «զարմանք մի մեծ այս են», (ուշագրութիւն դարձրէք ինդրեմ), ինձ հալհույում և հալածում են նաև այն պարօնները, որոնք իմ խեղկատակ կապիկներն են, սրտնք ինձանից են բառ ու ոճ սովորում, ինձանից են սովորում դասաղիւք կազմելը, իմ հեղինակութիւններն են զողանում, տպում, փող աշխատում, հարստանում և ինձ հարստահարում:

Բնուր և բրէտներ, մեղրըս ծծում էք, դոնէ մի փոքր երախտասլարտութիւն զգացէք: Իսկ դուք նմանում էք առակի խողին, որ կաղինը լափում էր և կաղնու արմատները փորփրում: Խողեր, մի կօխկըռտէք մարգարիտներս, մի փորփրէք արմատներս, թողէք պտուղ տամ, որ էլի դուք դահրմար անէք: Ահա թէ ինչ կարող է ասել ձեզ զրաշարը, որի մատներից՝ շատ տառ ուրելուց ու շարելուց՝ այնքան է արլւն հոռել, ինչքան ձեր ու երեսից քրտինք չի թափւել, և որի կրթութիւնը՝ իր ձուլած տառերի նման՝ հրաշէկ բովով է անցել, և ոչ թէ շատերի նման պլրօթի ռտելով թափառել է եւրօպական փողոցներում և հայրական փողով գնած գիպոմով վերադարձել: Կեղծաւոր փարիսեցիք, եթէ ինձ ոչ հաւատայք, օակայն գործոցն հաւատացէք:

Աղնադոյն Հայ, պ. Աղաբէկեան. ինչ զիտեն այս մարդիկը, թէ տառն ինչ է և տառի գօրութիւնն ինչ: Ի՞նչ զիտեն, թէ ի՞նչ կընշանակէ տառ ձուլել, տառ սրել, տառ շարել, մանաւանդ իմ

ժամանակ, երբ ամեն ինչ ձեռքով էր շինւում, նորանոր մեքենաներ չըկային: Ի՞նչ ղիտեն, թէ ինչ կընշանակէ օր ու ղիշեր՝ ոտքի վրայ կանգնած լինել, անքնութիւնից աչքերն արնով լցնել, շատ կանգնելուց ոտքերը՝ ջրով: Պարոն Ռափայէլ Պատկանեանը վկայ է այսպիսի մի գէտքի: Մի քանի օր անքնութիւնից աչքերս արիւնով լցեցան, եռ վայր ընկայ ինչպէս մեռած: Գործն շտապով էր, պատրաստւում էր. Թագաժառանգին ընծայելու համար: Երբ որ եռ վայր ընկայ աչքերս արիւնով լցած, մեր Ռափայէլը շատ ախոսաց, մի կողմից իմ աչքերի՝ միւս կողմից գործի ուշանալու համար: Զատ բան ունիմ ասելու և Նաղարեանցի և Ալազավսիու մասին, բայց տիտոս, որ մեռած են... Պարոններ, լաւ է մի կաթիլ ագնութիւն, քան թէ մի կարաս լիքը. քանքար և իմաստութիւն: Ի՞նչ ղիտեն, պ. Աղաբէկեան, մեր ժամանակի գրչակները, թէ լինջ գրութեան մէջ էին մեր տպարանները, երբ որ երկու պատանի—Միքայէլ Բալանեանց և Ղ. Աղայեանց, ղիւցագնախոս սիրով շաղկապւած, ճանապարհ ընկան համարեա ոտքով և լէց ասում հազիւ հասան մինչև Փոսկա: Ամենապարհուրելի և քստմնելի, հէքիթաներում անդամ չլուած տանջանքներով մենք վերջապէս հասանք մեր նպատակին—կատարելագործեցինք մեր արհեստը: Գէորգ Կաթողիկոսը զնահատեց մեր դառն աշխատութիւնը, հրաւիրեց Էջմիածին, որի հնազարեան քայքայւած տպարանը վերանորոգեցինք, ես դարձաւ տպարանապետ և խմբագիր «Արարտ» ամսագրի, իսկ Միքայէլս ղլխաւոր վարպետ ձուլարանի, որ քաջահմուտ էր այդ գործին: Լաւ աշակերտներ հասցրինք և տպարանին այն կերպարանքն ու ընթացքը տրւինք, որի մէջ գտնւում է նա այսօր: Հարցրէք այդտեղ սրբազան Մանկունուն, և նա կըպատմէ ձեզ աւելի մանրամասն: Բայց երբ, ո՞ր դարում է պատահել, որ հայ սպիւր զնահատէ և վարձատրէ իր անձնուէր մը շակներին, իր հարադատ գաւակներին: Այն Միքայէլը, որ Էջմիածնին տպաբան տըլաւ, այսօր Ղաբաբադում իր հայրենի մի լետ ընկած ղիւղի մէջ վերջին չքաւորութեան և աղքատութեան մէջ է գտնւում. չըկայ Գէորգ Կաթողիկոս, որ օգնութեան ձեռք մեկնէր, որ օգնէր իմ սրտիւ հատորին, իմ աննման, իմ ազնիւ Միքայէլին, որ ինձանից տասնապատիկ աւելի է տանջւել, լինելով միշտ ձուլարանում, որից և թիւնաւորեց...*:

* Այս հանդամանքի վրայ դարձնում ենք Գերապատիւ Ներսէս Նպիտկոպոսի ու-

Ի՞նչ բան է արհեստը մեղանում, քանի որ չարչիութեան հոգին ապականել է նաև այն մարդկանց սիրտը, որոնք պիտի պաշտպան հանդիսանային 19-րդ տարու Մատթէոս Ծարեցուն և Ղուկաս Վանանդեցուն: Ողբւմ գրեզ, Հայոց աշխարհ, ով դու խաղայինկդ Մէհրութանների և Վասակների ձեռքում: Կրհասկանաք այժմ, ազնւազայն Հայ, թէ ինչո՞ւ այսքան զայրացած եմ զրուստ այս տողերը: Քարեր պիտի աղաղակէին, երկինք պիտի գղրղար այսօրիս անիրաւ անտարբերութեան դէմ... Միայն մեր չարչիական աշխարհում կարելի է գրաշարութիւնը արհամարհական տիտղոս շինել և մարսել: Լաստալի աշխարհում կարող չէին մարսել: Եթէ գրաշարութիւնից Աղայեանց դառնալը հեշտ լինէր, ամեն Հայ գրաշար Աղայեանց կրդառնար և ամեն ամերիկացի գրաշար՝ Փրանկլին: Բայց նոյն իսկ ամենայեւորն գրաշարն անգամ բարոյապէս շատ ու շատ վեր է մեր չղաշար գրչականից, որոնցից ոչ մի գրաշար բան չի կարող սովորել, այլ կըշարէ միայն, ցաւելով հեղինակի մտաւոր թշուառութեան վրայ: Այո՛, լաւ հեղինակի առաջին դնահատողը գրաշարն է *:

Եւ ես հնար պիտի տամ այս մեղաւորներին, որ ապաշխարեն. Ես հնար պիտի տամ պ. Աբգար Յովհաննիսեանին, որի դէմ է ուղղած բոլոր իմ զայրոյթը և ոչ մի ուրիշի, որ նա ցեխը ցեխով չըլուանայ, այլ մաքուր և վճիտ չրով:

Եւ իմ արևը չըպիտի մայր մանի, մինչև չըտեսնեմ արգարութիւնը վերականգնած իր լուսափայլ ճառագայթներով, մինչև չըտեսնեմ եռագլխեան օշափը ջախջախւած, քարացած քաղաքը շունչ առած ** ...

Հաղորդիւնը: Դուք, Սրբազան, որ ամենից լաւ էք ճանաչում Միքայէլի փորձը՝ աշակերտած լինելով նրան ծուլարանում, Ն. Վեհափառութեան ուշադրութիւնը դարձրէք մեր ազգային նահատակի վրայ և մի թեթեւ թոշակ նշանակել արէք:

* Դիտէք արդեօք, որ եթէ Աղայեանցը գրաշար եղած չըլինէր, արհեստի սիրահար չըլինէր, «Անահիտ» չէր գրիլ:

** Առաջիկայ տարին «Աղբիւրի» համարներից մէկում մենք կըտպադրենք պ. Աղարեղեանի պատկերը, իր համալուս կենսադրութեամբ, որ մեր ժամանակակից թրգուկներն իմանան, որ իրանցից առաջ հսկաներ էին ապրում մեր գրականութեան մէջ...

ՉԱՅՆԱԽՈՐ ԵՒ ԲԱՂԱՉԱՅՆ

Մեր որոշիչ յօդերի մասին ես արդէն գրել եմ մեզանից քսան տարի առաջ, երբ «Հայկական Աշխարհի» խմբագիրը չըգիտէր հայկական յօդերի ուղիղ գործածութիւնը: Այժմ նոյնը չեմ կրկնելու, այլ կաւելացնեմ միայն հետեւեալը:

Յայտնի է արդէն, թէ մեր որ դրերն են ձայնաւոր և որոնք բաղաձայն, բայց երբ որ ասում ենք, թէ որոշիչ չէ յօդը դառնում է Ը, երբ յաջորդ բառը բաղաձայնով է սկսւում, այդ դէպքում մեր բաղաձայներից զ, շ, ս գրերը, ուր սրանք հնչւում են իբրեւ ըզ, ըշ, ըս, պէտք է ձայնաւոր համարել, որովհետեւ այսպիսի տեղերում դրանց սկզբի տառն է շ ձայնաւորը: Ուրեմն պէտք է գրել՝ նամակն ստացաւ, գործն սկսեց, Պետրոսն զգաց, Թորոսն շտապեց, Լալլն, և ոչ նամակը ստացաւ, Լալլն:

Ձայնաւորներից էլ յիշեալ դէպքում Ո գիրն ընկնում է բաղաձայների կարգը, որովհետեւ բառի սկզբում սա հնչւում է իբրեւ ժ, սկսւում է Վ բաղաձայնով: Ուրեմն պէտք է գրել «Հայրը որդուն ասաց, մանուկը որբ էր, ինձըր ոսկի էր. ցանաճը ոսպ էր. և ոչ հայրն որդուն ասաց, Լալլն:

Այս մի և նոյն կանոնը պէտք է պահպանել և չէ չէ մասնիկներից յետոյ: Պէտք է գրել՝ կորոբանայ, կորոնչանայ, կորորնէ, կորողորմի, կորողեզրէ և կ'սկսէ, կ'զգայ, կ'շտապէ*:

Ի դէպ. մեր այս Ո ձայնաւորը մեր ամեն մի բառքառում ջով՝ կերպով են հնչւում: Մենք Արարատեան հնչմամբ արտասանում ենք փօ, (բառերի սկզբում), բայց այսպիսի հնչմունք չըկայ ոչ մի այլ բարբառում: Ահա մի ապացոյց դարձեալ, որ ցոյց է տալիս, թէ մեր ներկայ գրական լեզւի հարազատ մայրը միմիայն Արարատեան բարբառն է՝ Բայց բերենք ապացոյց, որ մեր

*) Շատ բառերում, որոնց վրայ ժողովուրդը կանգ առնել ունի արտասանելիս, դնում է շ և ոչ ն, թէկուզ յաջորդ բառը ձայնաւորով լինի սկսած: Այս միևնոյն երևոյթը անսեւում է և լաւ դրոշներէ մէջ: Այս բառերը՝ ըստ մեծի մասին՝ լինում են ենթակայ, ինդիք և մակըայ. ես ինքս զըրելս ոչ մի կանոն չեմ ունենում ի նկատի, այլ միայն իմ ընտղւումս և անանջս, որոնց անպայման հաւատում եմ: Օրինակ՝ նուրը ձայնաւորների առաջ, ինչպիսիք են՝ և (և), եա, եու և եօ, չեմ դնում ն, այլ ը: Գրում եմ՝ Աքլալն ու Քեաբամը և՛ Քեաբամը և Աքլալը, ուրիշ առաջ ն, ևից առաջ՝ ը: Ես բառը, եթէ հախն բայ է, եչը հաստ է հընչւում, ինչպէս է, իսկ եթէ հախն դերանուն է՝ բարակ Այս պատճառով էլ ես զըում եմ՝ այս յօդածը ես եմ զըել և՛ զու այս յօդածն ես զըել: Ուրեմն՝ եմ, ես, ենք, են՝ Թէև առանձին առած՝ եչը հնչւում ենք իր բարակ ձայնով, բայց նախադասութեան մէջ այնպէս՝ ինչպէս բառերի մէջ ենք հնչւում, որ էից չի դա՛նալանում: Այս հանդամանքի վրայ դարձնում ենք մեր բարբառներով զըող երե-

1 Այս մասին անս վերջաբանը:

ասածը ճիշտ է Ո գրի վերաբերութեամբ: Եւ այս հարկաւոր է, որովհետեւ մեր Մխիթարեան լեզագէտ վերապատելի հարք մեր գրական լեզուն անւանում են Թիֆլիսի բարբառ:

Թիֆլիսի բարբառում Ո գիրը՝ զլլաւորապէս միաժանկ բառերի՝ սկզբում հնչում է ժ: մէջ տեղը՝ ու, իսկ բազմաձայնի բառերում թէ սկզբում և թէ մէջերքում հնչում է զլլաւորապէս օ: Ահա օրինակներ. վուրթի (որդի), վուրփի, վուտ, վուչ, հուր, ջրհուր, չուր, խուտ, փուր, փուղ, հուղ, հուտ, վուղ, լուղ, և այլն: օչխար, օսկի, օսկօռ, օքմին, օջօփ, օղորմած, օլրել, օրօտայ, օրօշտայ, և այլն: Գլուց, լեզուն կարողում էին. Վուչ վուք է նման քիզ, Ասուած... Քրիստոս վուրթի, Խուրթի... Արարիք իվնուած, վուք պէս:

Ղարաբաղում հնչում է իբրեւ ղե, (ոէ) միայն բառերի սկզբում՝ վերթի, վերփ, վէչ, վէր, վէսկէ, վէննը, վէսկՈՒՈ վէլնձար (ոչխար) վերցակ (որձակ, աքաղաղ) վէստան (ոստան), վէսկան, վէրս, վէրսկան: Այս բարբառը շատ բազմատեսակութիւն ունի, և շատ է հեռանում գրաբառից: Օրինակ՝ հուր, հուտ, հոր, նոյնպէս դառնում են վէղ, վէտ, վէր: Բազմաձայնի բառերում ուր գրաբառում հնչում է իբրեւ ու, օրինակ՝ փառաւոր, զօրաւոր, զինաւոր, դառնում են նոյնպէս վէ, գօրավէր, զինավէր, և այլն: Բառերի մէջ շատ տեղ դառնում է օ և եօ՝ պիւթօր, շիթօր, ծիթօր, սխտօր,

տասարդներն ուշադրութիւնը: Պէտք է դիտեալ, որ դեռ ևս ուսումնասիրած չէ մեր լեզուն հնչեալաբանութեան օրէնքով բաղաձայն դրելը իրանց հնչիւնը բարակացնում են բարակ ձայնաւորներն մօտ, այնպէս որ՝ երբ որ ուղեւիտնք իմանալ, օրինակ՝ թէ այս կամ այն բառը մէջում կամ վերջում ինչ հնչիւն է, արդեօք է թէ՛ է, պէտք է լաւ լսենք, թէ ինչպէս է հնչում մօտի քաղաքը, բարձի, թէ հաստ: Արդեպէք օրինակի համար հետեւել բառերը, որ իմանաք թէ ինչ կ'ուղում անել՝ նոյնք, կեանք, կոնդ, կենդանի, կարտա, կեարտա՝ զող, դեւղ, դամ, դել (ջան դելում): քար, քեան, քօռ, քեօռ, քօտա, քեօտա, քարամ, քեաւամ, լօտ, լիտ, ծառ, ծեօր: Ահա այս հիման վրայ, պէտք է դրել՝ ըստե, ընդե, կերե, զնայե, քե, վե, բե, կե, և ոչ՝ ըստե, ընդե, կերե, զնայե, և այլն, ինչպէս պ. Դաւաճանեանցն է դրել իր հնչեալաբանութեան օրէնքի վրայ է հիմնած և տառերն կցորդութիւնը, զրում ենք, օրինակ թագ և կարողում թագ, թագաւոր, թագուտ, ընդեր, խնձոր, այնդեղ, ընդրեղ, ընձայ, խնթիւ, ընթուեն, քյեղ, խալիփայ, մարթ, վարթ, զարթ, և այլն: (Այս մասին մենք առիթ կուենեանք խօսելու): Հնչեալաբանութիւնը թէ՛ Աստի Վարդէթերի և թէ՛ Վ. Էքք Նոյնասանի՝ մէջ խալի պաշտօնած չէ, և Պաշտօնեան աւելի է շեղւել, քան Ա. բովանդ:

Լաւ չէր լինիլ արդեօք, որ մեր հայկաբանները, փոխանակ փշառացի դառնալով՝ ուսումնասիրէին իրանց առարկան տառի լաւ քան Աղայեանիցը և իրանց այս դործով հանէին Աղայեանից աչքը: Այո՛, թող մեր բան շինեն և մատըներն աչքս կու-

փօր, կեօղ, և ալն շատ տեղ ու, խանձուղ, ցեխուտ, կարկուտ, դաւուր, թը-
քաւուր, փսոռ, հաղուղ, քարուղ, և ալն: Տեղ տեղ իւ՝ կիւմ, կիւմաշ, և ալն:
Սրա հակառակ՝ Արարատեան բարբառի կամ դրոց լեզվի ու ձայնը Ղարաբաղի
բարբառում դառել է օ: Օրինակ՝ սօտ, շօն, քօն, թօխ, ծօխ, կիօխ կամ
կիեօխ, թօշ, փօշ, փօտ: Զրպէտք է կարծել որ բոլոր բառերի մէջ էլ այս-
պէս է. շատ բառերի փոխանակ ուրիշ բառեր են գործածում, ուրեմն այս կա-
նոնները կարող չեն տարածել չեղած բառերի վրայ: Օրինակ շատ բառ չըկայ
Ղարաբաղի բարբառում և եթէ լինէր՝ մենք չըկտենք թէ ինչ կասէր ար-
դեօք՝ շօտ, թի, մի ուրիշ կերպ, բայց դրա փոխանակ ասում են կանուխ,
ձէլի: Օրինակ՝ սուրը դառնում է սօր, թուրը՝ թօր, բայց ջուրը՝ ձիւր: Զատ
բառերում էլ պահպանում է զրաբառի ու, ինչպէս հարուստ, կարկուտ, նոցն-
պէս և բայերի օղ վերջաւորութիւնք՝ պանօղ, պիւրօղ, ասօղ խօսօղ և առ-
հասարակ բոլորը: Իմ միտքս այստեղ այն չէ, որ ցոյց տամ Ղարաբաղի լեզվի
փոփոխումներն երկու կանոնը, այլ ցոյց տալ միայն, թէ սա նման չէ դրաբա-
րին, մինչդեռ Արարատեանը չար և նման է նրան, և համարեա ոչ մի բա-
ռում տարբերութիւն չի անում: Ղարաբաղցիք իրանց վէճն պահպանում են
և կարգալիս: Կարդում են. Ալքթեակ, լուր խրատու հօր քօ: Ալքթի մար-
թօ, տէտ կացուցի գբեգ: Աէջ ոէք է նման քեզ... Աէր արարեր՝ գալի կոր-
ծօ, և գկիշեր...

Միւս բարբառներումն էլ մեր ու չի հնչում իբրեւ վօ, այլ մի տեղ ու՝
մի տեղ իւ և շատ տեղեր նաև օ: Պօլսեցիք, խրիմեցիք և Մխիթարեան
հարք. հնչում են օ: Սրբազան Այվազովսկին խօսելիս և կարգալիս արտասա-
նում էր օ: Սօ կրտեմ օր, օրնօր, օսկի, օրթեակ, և ալն:

Եւն. Ահա եւ մասնացայ եմ լինում մի նոր նիւթի վրայ. թող աւտօմատներն մեր
բարբառների «հնչունաբանութիւնը» և ոչ թէ մեր առջև դնեն հաղարանդամ առ-
ւածը, թէ մայրն է մաղար, մուար, մատեր, մուտէր, մատիւր, մուտար միտար, մե-
տար, մուտտար, մուտգաշգ, մուտտառ, որեց մեր լեզուն միայն կրմաւ բառաւի, բայց
երբէք չի մշակուել Ալքալապիներ և ֆօկուսիկներ...

Ելել ես եմ, որ դիմանում եմ ձեզ, որովհետեւ կրակով ու ջրով եմ անցել,
և թէ իմ տեղ մի ուրիշը լինէր՝ թոյլ եւանդի, թոյլ առողջութեան և ուղեղի տէր,
կամ մեռած կըլնէր, կամ դժանոց ընկած: Այոք, ով աւարկեութեան և ապաւն-
տի գահճիներ, դուք որ մինչև երկինք էք բարձրացնում ձեզ կեցիկի չարչիւթ թիւնից
զրաջարչի գառածին, ի՞նչ իրաւունք ունիք պախարակելու զրաշարութիւնից՝ դրա-
կան դարձողին, քանի որ մէկը միտից կախումն ունի: Որովհետեւ ինքնիւր չարչի
էք, զրախն չարչի, զպրոցական չարչի, ամուսնութեան չարչի, իրեցիկութեան
թեան չարչի, և ալն: Այլ անընդունակութեան հիւստներ, արդեօք՝ Նիւթիսեան դըպ-
րանոցի հաշուի իրանց ուսումը և բոլորովն աւարտողները ով և իցի աշխարհն առ-
դարեւ հասել է Աղայեանցի բարոյական բարձութեանը, Աղայեանցի, որ ոչ մի բա-
րերար ունեցած չէ՝ սկիած եղբայրներից և վերջացած աղբով:

Մենք չըզեմենք, թէ մեր նախնիք՝ Սահակ և Մեսրոպ՝ ինչպէս են եղել հնչեւին, բայց հաստատ կարող ենք ասել, որ չէին հնչում օ, այլայէս ոչ երկ-բարձաւը կըլինէր օ-ի տեղ և ոչ էլ կըհարկագրէին վերջերում յունաց օ դերը վերցնել, կարող էր պատահել, որ շատերը այս դերը գործածէին սխալմամբ օ-ի տեղ և այսպիսի բառեր մնացած լինէին, ինչպէս Յւստարան կարդալուց առաջ առ-ւող «Օրթի» բառը զբում են և ուրիշ և որթի և օրթի, Շատ անգիւր օ գրելու տեղ ով են զրեւ յատուկ անուններում, ինչպէս Մեսրոպայ, մեսրոպ և Մեսրոպ, Սո-ղոմոնի, Սողոմոն և Սողոմոն: Բառերէ մէջ կարող էր այս տառը պահպանուել և հի-մա էլ այսպէս ենք զբում և հնչում, բայց սկզբում՝ ոչ: Եթէ մի տարակոյս կայ, այս աշխէ, որ չըզեմենք թէ արդեօք նրանք վո՞հէն ասում, թէ՞ ուրիշ:

ւ, վ, ուում, վում, ւում

Մեր բացերի մէջ ա՛մ վերջաւորութիւնը ոչ միայն տանկաստանցոց հա-մար է գայթակղութեան լար դառել, այլ նոյն իսկ մեզ համար էլ, որով-հետեւ ա՛մ վերջաւորութիւնը կրաւորական դառնալով մի երկրորդ ա՛մ էլ վրան է աւելանում և դառնում է՝ օրինակ՝ դործուում, տանուում, ևայլն:

Չատերն արդէն սկսել են մէկ ու-ի տեղ զրել վ և շատերը ա: Եւ մենք այսօր այս բառերի վերաբերութեամբ ելեք լոնսակ ուղղադրութիւն ունինք՝ ուում, վում և ւում: Սրա վրայ պէտք է աւելացնենք և այն, որ ոմանք մէկ հաւ ու-ն ևս շինում են վ՝ ինչպէս ասված, փրկված, իսպախել, դրվիլ: իսկ շատերը պահպանում են մէկ ու-ն և զրում են ասուած, փրկուած, ևայլն: Դարձեալ՝ շատերը բացերի մէջ եղած թէ երկու և թէ մէկ ու-ի տեղ զը-րում են վ, իսկ անունների մէջ ա: օրինակ՝ ասված, յօղւած: Ոմանք էլ անխտիր ամենայն տեղ գործ են ածում վ, պահում են միայն բառի վերջում եղած ա և ա, ինչպէս լեզու, լեզուի, լեզուում, թիւ, թւի, հաշիւ, հաշւի: Միով բանիւ մի կատարեալ բաբելոնական խառնակութիւն է:

Մեր այս ուղղագրութեան մէջ միակերպութիւն ձգելու համար, պէտք է երկու բան խմանալ, նախ՝ թէ ինչպէս է արտասանում ժողովուրդն այս բառերը, և յետո՛յ՝ թէ արտասանութեան համար ի՞նչ հնչիւն են տւել մեզ մեր նախնիք:

Ես չեմ կարող ցոյց տալ, թէ հնումն ինչպէս էին արտասանում ա՛մ ձայ-նաւորը միւս ձայնաւորների տառք, բայց իմ ժամանակ, որքան ես վերահա-սու եղայ, հնչում էին ոչ սոսկ ա, այլ ոււ և՛ րվ: Գրում էին թիւ թուոյ և կարգում թուվոյ կամ թըվոյ. գրում էին ձուոյ և կարգում ձուվոյ և ձը-վոյ. Գրում էին «արուեստ», և՛ կարգում կամ պարսկական երկար արտասա-նութեամբ ար-րու-վէստ և՛ կամ կարճ կտրելով՝ ասում՝ արւեստ, իբր՝ արհեստ: Գրում էին թոյլասուութիւն և կարգում թոյլա-սու-վութիւն, կամ թոյ-լա-ար-վութիւն, և ի վերջոյ թոյլսուութիւն: Այսպէս է և՛ Արարատեան և

միւս բոլոր բարբառներում. ամեն տեղ՝ թէ բայերում և թէ անուններում, ուն ձայնաւորից առաջ դառել է սոսկ լը, եթէ հաշի չենք ինչպէս որ հաշի չենք առնում միւս բոլոր բառերում՝ երկու բաղաձայնների մէջ. Գրում ենք տաւ, բայց կարդում ենք տը-ւաւ. չէ որ երկու վանկանի է սա, ինչպէս նրա=նրա, վրայ=վրայ: Գրում ենք վինւոր և կարդում զին-ւոր, և ոչ զի-նը-ւոր, ձի, լի, ինչպէս հաշի, լեզւի, ասում խօսում, ևայլն:

Ֆիմա կրմնայ լուծել երկրորդ լանդիրը և աւելի դժւարինը, թէ հր վրով պէտք է գրենք այս բառերը, արդեօք երկուսով էլ, թէ միայն մէկովը և որո՞վն իսկապէս: Սրա համար հարկաւոր է նախ և առաջ իմանալ, թէ ի՞նչ պաշտօն է կատարում մեր և գիրը՝ որի անունը դրել են հիւն, փոխանակ նախնական անունով լիւն (վիւն) ասելու:

Մեր լեզւի մէջ չըկաց ոչ մի բառ, որ և գրով սկսւէր. եղածները շինովի են, երբ ուզեցել են այբբենական կարգով տաղեր և շարականներ շինել: Ուրեմն սա մի անկախ հնչիւն չէ, այլ օժանդակ հնչիւն:

1) Մեր նախնիք ուզեցել են ունենալ —, — գիրը դրել են ո-ի մօտ և շինել —:

2) Ուզեցել են ւ ունենալ, կպցրել են եչից:

3) Ուզեցել են օ ունենալ, դրել են այբի մօտ —:

4) Զատ տեղեր գրել են ե- և կարդացել է: ինչպէս յովնակի գործիական հոլովներում, այլ և «եւթն» փոխանակ եօթն: Տեղ տեղ էջի հետ հրնչւել է նաև իբրև իւ (իւ), ինչպէս եւղ, (իւղ), բայց այս անչարմար դտնելով՝ վերջը գրել են ի գրի մօտ:

5) Բառերի վերջերում, երբ ուզեցել են հնչել աւ, եւ, իւ, գրել են ոչ վ, այլ ւ, բացի ով վերջաւորութիւնից, որովհետև ո-ի հետ դառնում է ու:

6) Երկու ձայնաւորների մէջ ընկած լը ձայնը ւով են գրել: ինչպէս գաւակ, հիւանդ, յաւէտ, ևայլն: (Մնացած գործածութեան մասին տես Հ. բառարանում):

7) Մեր նպատակի համար ամենից ուշադրութեան արժանին այն է, որ ի վերջաւորած անունների սեռականը շինել են լոյ և ոչ վոյ. ինչպէս գինւոյ, դօտւոյ, տարւոյ, գործի=գործւոյ, գործւով գործւովք, ևայլն:

Եթէ մեր նախնիք ասել են արւոյ, ինչո՞ւ մենք չենք կարող ասել տարւայ, այլ անպատճառ պէտք է ասենք տարուայ: Եթէ նրանք՝ կասեն գործւոյ, գործւով, ինչո՞ւ մենք էլ չասենք՝ գործւած, գործւեց, գործւող:

Որպէս զի ոչ հակասութիւն լինի և ոչ մի բանի տեսակ ուղղագրութիւն, և մի և նոյն ժամանակ մեր ուղղագրութիւնը մօտիկ լինի թէ մեր նախնեաց ուղղագրութեանը և թէ մեր արեւմտեան գրաւոր լեզւին՝ հարկաւոր է գրել — և ոչ ՛:

Այս մասին այլ ևս ոչինչ չունինք ասելու, այլ հարկաւոր է միայն լուծել մի հոգեբանական տարակուսութիւն: Որովհետև ունակութիւն դարձած սովորութիւնից ձեռք վերցնելը ամեն կամքի գործ չէ, այս սխալաճառով չա-

տերը չամառութեամբ պիտի շարունակեն իրանց սխալ ընթացքը չդիարենալով մի որ և է անպացոյց բերել, որ վե՛ր գրելն է ուղիղ և ոչ լիւն: Սըրանք կարող են ասել միայն, թէ հաղա ինչո՛ւ Խ. Աբովեանցի, Ս. Նազարեանցի, Ռ. Պատկանեանցի և վերջապէս մեր երիտասարդ լեզագէտ Սարգիս Սարգսեանի նման մարդիկ զրել են վ: և ոչ է: Ես կասեմ, և այդ պարոններէց ով որ կենդանի է, ինքն էլ կրնոստովանի, որ իրանք գիտութեամբ չեն բնորոշութիւն արել: Մարդիկ ամեն բան գիտակցաբար չեն անում, այլ շատ բան ըստ ունակութեան, ըստ սովորութեան և առանելապէս ըստ բնազդման, որ շատ անգամ աւելի է ուղիղ լինում, քան թէ գիտակցութեամբ արածը, որ կարող էր իտէքին զօր տալով սխալելի: Բայց այս դործում մեր բնազդումը կարող էր սխալ լինել նրա համար, որ մենք մեր ինքսքանչիւր գրի դործածութիւնն առանձնապէս սովորած չենք, մանաւանդ լիւն դրի, որին գրի տեղ էլ չենք դրել, այլ նայել ենք միայն իբրեւ մի կիսաձայնաւորի վրայ և չենք հնչել նոյն իսկ դրա իսկական անունը: Եթէ մեր վարժապետները մեզ սովորեցրած ինչէին, թէ դա էր է և ծօանդակ էր և ոչ հիւն, ինչ ասել կուզի, որ մեր բնազդումն էլ առաւել դէտի այս գիրը կրհակւր:

Եթէ մեր մէջ սովորութիւն էր լինէր մտածում և լիւն ձայնաւորները երկու դերը միացրած գրել, ինչպէս է ևս որ կարծես ե՛լ ու լիւն չըլլի բաղկացած, այնուհետեւ աւելի աչքի կընկնէր էր դիտելով դոյրութեամբ միացած տեղերում: Այսպիսի մի նորութիւն մայնողը մեծ վարձք կ'առնէ: Պէտք է ասել, որ այս կողմանէ մեր նախնիք մեզանց անհամամա խելոք են եղել, երբ ևս ի մեջաբանութեան դրալով փոխ են աւել օ դերը, ամենու միայն, որ լալոր երկընթացանէն էլ այսպէս չեն արել: Եթէ մենք պարտական չենք մեր նախնեաց թողած այս թիւըն լրացնելու:

Ես կուշուսամ, որ այս գրի ծօանդակութիւնը վերականգնելով շատ և շատ հեշտացրած կրլինինք և մեր մանուկ սերնդի դրագիտութեան դործը: Բնաւական է միայն ասել, որ բառերի մէջ լսած աւ, իւ, իւ, ևւ, էւ, էի, էու, էտ ձայնները պէտք է գրել ծօանդակ կամ փայլ էով և ոչ վով: Իսկ այս մեծ և պոչաւոր վըն գրում է միայն բառերի սկզբում և ուի մօտ, որ ալ կարողացուի: Երրովհետեւ եթէ այս տեղ փոքր էր գնենք, կրդատնայ և ոչ ով: Ուրեմն պէտք է գրել հով, ծով, կով, կրով, քարով, փայտով, ևայլն: Մեծ վով սկսող բառերը երբ որ բարդոււմ են ուրիշ բառերի վրայ, պահպանում են զարձաւ չ գիրը: Օրինակ՝ վար, պօրովար, կատովար, աղովս և վանկ, վայել, վազ, վախ, վաճառ, վաչր, վեր, վառ, վարս, վտակ, վաստակ, վարձ, վայ, վիզ (գօրավիզ), վէս (բողմովէս), նորավէս, մեջնովէս, մանրավ, պ) վճիւ, (զապավճիւ)...

Մեր հայկաբանութեան ուսուցիչները, որ աւելի պահպանողական են քան թէ սպաստ բանասէրները, զժապրութեամբ կրփոխեն իրանց ուն, բայց եթէ երբ և ինչ փոխելու լինին, անկասկած և կըգրեն և ոչ երբէք վ:

Կրաբառի և մայրենի լեզվի ոգուն ընտելացած մէկը երբէք չի՝ դրիլ փ ալ
 ւ։ Եւ ինչ հակասութիւն է, գրել՝ արեւ, տերեւ, բարեւ, մինչեւ տարաւ, բե-
 րաւ, կերաւ, աւետիս, աւելի, աւաղ, յաւանակ, հաւասար, յաւիտեան, հի-
 ւանդ, հաշիւ, լրիւ թիւ, հաւով, թաւով, գաւով, ցաւով, զինւոր, բանւոր,
 յօդւած, հասւած, թւի, հաշի, ձևի, ձևի, և չըգրել՝ ասւած, խօսւած, տար-
 ւել, բերւել։ Աւելի ճիծաղելին ալն է, որ նրանց մետոդով պէտք է գրենք
 ուրեմն, թւի և թվել (համբել), հաշի և հաշվել, զգանք և զգել, գրւածք
 և գրվել, խնդրւածք և խնդրվել, գգւանք և գգվել, ևայլն, էլ ո՞ր մէկն ա-
 սեմ, մինչդեռ առողջ դատողութիւնը մեզ թելադրում է գրել, զգւանք, և
 զգել, (ինչպէս գրում են զգուանք և զգուել, անփոփոխ) զգւանք և զգել,
 խնդրւածք և խնդրւել։ Ինչ հարկ կայ անցաւ գլխներս ցաւի մէջ ձգելու,
 այստեղ ինչ հարկ կայ հակասութեան և երկու տեսակ ուղղագրութեան։

Յամառութեան և ինքնասիրութեան հերոսները կարող են ասել՝ «որ-
 պէս զի հակասութիւն չլինի, չըգրենք գւարթ, գւարճ, զգւանք, զգւանք,
 խնդրւածք, ևայլն, այլ զվարթ, զվարճ, Բայց այս ասել է՝ թէ պէտք է
 գրենք նաև արեւ, բարեւ, մինչեւ, հավատ, հիվանդ, բարով, դարով, հօդ, փօղ,
 կէրէլ, բէրէլ, ևայլն, ըստ «Հայկական Աշխարհի» բայց ո՞ր կրտսնի մեզ այս
 անիշխանութիւնը մեր դրականութեան մէջ։ Մենք և գրելով՝ մեր հին ու նոր
 լեզվի շէնքն անարատ կըպահենք, բայց չ գրելով՝ հիմնովին կըխախտենք
 նրա գեղարուեստական շէնքը։ Այս մասին այսքանը բաւական է։ Հասկացո-
 յը մէկ թելից էլ կըհասկանայ*։

Բացատրական ապառնի.

Մեզանում շատերը գրում են չեմ, չես, չի տանիլ, բերիլ, խօսիլ,
 գրիլ, ևայլն, իսկ շատերն էլ առանց ւ գրել՝ չեմ, չես, չի տանիլ- բերիլ- խօ-

* Մեր ը հիշելիք, ինչպէս յայտնի է, չենք գրում երկու բաղաձայնների
 մէջ, թէն շատ տեղերում բարոյութիւն անդատել, ինչպէս՝ զիբը=զիբս, ձևւը=
 ձևւդ, զինւը=զինդ։ (Այս մասին ահա իմ «Գիտակցաբար կարդացնելու մասին,
 վեց օրինակելի դատ վարժապետաց համար» տետրակը)։ Այս հիմքի (աւելի լաւ է
 ասել անհիմուն թեան) վրայ, մեր ահ էլ է սղում, բայց նախապէս ը դառնալով,
 ինչպէս՝ մանուկ, մանրկան=մանկան, սուր, սըրի=սըրի, հարաւատ, հարըտի=հա-
 րըտի, ուղորդ, ըղորդ, ուղտադան=ըղտադան, ումպ=ըմպել, և այլն։ Բարբառների
 ում վերջաւորութիւնը թէ ներգոյական հարմարեւում և թէ բայերում դառնել ը ըմ։
 Ասում են իմանում եմ, զըբմը, «Գրեմը զըբմ ա, զնրմ ջէբմը», և այլն։ Այս օրի-
 նակներով ուղում եմ ասել, որ այսպէս են հիշում և այն բառերը, որոնց մէջ ու
 կայ, Օրինակ՝ Աստուած=Աստընու, տուտ=տըւաւ։ Աւելի յարմար կըլինի, եթէ
 ը-ի տեղն ու չըղելը կախած լինէր բառերի վանիկ թըւեց, զմեկ մի քանի տեղե-
 րում, ինչպէս՝ զանըւած, մատնըւել, զմեկ մի առ. Ժամանակ՝ մինչև իմացել, թէ

սի- գրի-: Պէտք է հետազօտել և իմանալ, թէ այս երկու ձևից որն է ուղիղը: Եթէ միանգամ ընդ միշտ Արարատեան բարբառն ընդունէինք մեզ համար իբրև քերականութեան հիմք, բացերն այնպէս խոնարհէինք, ինչպէս նոյն բարբառումն են խոնարհւում, այլ ևս հարկ չէինք ունենալ հետազօտելու, այլ ուղղակի կասէինք՝ պէտք է այնպէս գրել, ինչպէս մեր երկոքին ոսկեղէնիկ և սրբապան մատեաներումը գրած է: Բայց որովհետև մէջ տեղ կոխու ու յամառութիւն կայ, պէտք է կողմնակի ապացոյցներով էլ հաստատել ուղիղն ու սխալը:

Թէ ժողովուրդը սովորութիւն ունի շատ բաների վերջին հնչիւնը և մինչև անգամ վանկը կուլ տալու, այդ վաղուց յայտնի մի երևույթ է, և մեր բարբառների մէջ մշեցոցն՝ ամենից հարուստն է այս կողմանէ: Բայց պէտք չէ մոռանալ, որ ժողովուրդն իր կոկորդոմ թաքցրած հնչիւնը միշտ և ամեն տեղ թաքցրած չի պահում, այլ յայտնի տեղերում մի և նոյն հնչիւնը հրապարակ է հանում կրիայի գլխի նման:

Թիֆլիսեցիք ասում են ելիս չիմ, դուն չիս, նա չէ, գնացի, բերի, խօսի, տարի, կորի, ասի, ևալն, և գնացի է, բերի է, խօսի է, տարի է, ևալն: Թիֆլիզեցիք ասում են եիս չիմ տալի, չիմ գալի, դուն չիս գալի, չիս տալի, և եիս գալիՍ իմ, տալիՍ իմ, դուն գալիՍ իս, տալիՍ իս: Ասում են տի՛ր, և էստի, էնդի, բայց էստ՛րանց, էնտ՛րանց, վուրտ՛րանց: Վաղարշապատցիք ասում են տեղ, և ըստե, ընդե, բայց ըստեղից, ընդեղից: Ասում են չէր գնացե, չէր էկե, և գնացե՛, չէր, էկե՛, չէր: Ասում են վե կու՛նեմ, վե կալաւ և վիլ ընկաւ, վեր էլաւ, վեր աճեց, վեր ունեմ, վեր էկաւ: Ասում են՝ արի թ տանեմ, և թք հով տաւ Ե:

Չատ օրինակներ բերելու պէտք չըկայ, պարզ երևում է, որ չէր Ե և Եր Երան՝ բառի վերջին հնչիւնը հաճախ է յաջորդ բառի բաղաձայնի ա-

յայ ըստերը ինչպէս պէտք է արտասանել և չըհնչեն մատնեւած, գտնեւած, խընդըւած, թէև այսպէս էլ ասում են, հակառակ դրաց լեզու ուղղագրութեան, որ է խնդրուածք, գործուածք, գրուածք, ընթերցուածք, և այլն: Ես չիմ ասում, ի հարկէ, որ ժողովուրդն արտասանածը սխալ է, որովհետև եթէ նա ասում է գտնեւած, խնդըւած, մատնեւած, այս բառերն մէջ ը հնչիւնը դրաց լեզու Ե հնչիւնն է, կամ է, ը, ինչպէս՝ Գոտնել, խողբ, մատն, Այստիկ հարկաւ որ եմ համարում միայն չէրէլ մեր հայկաբանների ահանջում, որ եթէ ժողովուրդը Ե վերջապէս թիւնը ներդրուած և բացելու շինել է ը, ինչո՞ւ չըպէտք է մենք էլ ձայնասրների առաջից վերացնենք Ե, որ ամենեւին Ե չէ նոյն խի մեծ քերականների համար, այլ ը-կամ սոսի - (Ե): Աշխարհիկ լեզու համար, որ իր առաջին քայլի կիսումն է գեւաւս, այս փոփոխութիւնը մացնել պէտք է և կարեւոր, ուշ կը լինի միայն յետոյ և հարեւր սարն յետոյ, երբ մեր յեանքները հաստատ դիք բռնած սխալն այլ ևս չեն կարող շտկել, այլ միայն կը ծծաղին իրանց անմիա նախորդների վրայ, որ իրանց թուանքի գործը դժարացրել են և ոչ հեշտացրել:

ռաջ, բայց խոսում է ձայնաւորի առաջ: Արեւի չէ ասել, վե ունի. գնացե էր, գալի իս, տալի իս: Սակայն շատ բառերի մէջ այս կորուստը կարող է անդառնալի էլ լինել և անկարելի է, որ այս տեսակ օրինակներ չլինին, թէ եւ իմ միտս չեն գալիս, որ մէջ բերեմ:

Թիֆլիսի բարբառը չունի ~~չունի~~ բացասական ապառնի: Օրինակ՝ եիս չիմ բերի, չիմ խօսի, չիմ գրի, չիմ ասի. դուն չիս գրի, չիս բերի, եացն, ե' անցեալ է և ապառնի: Երեւանցու ասածը՝ «ես չեմ ասել», եթէ Թիֆլիսի բարբառով թարգմանենք, այնք է գրենք՝ «եիս չիմ ասի»: Նոյն երեւանցու ասածը «ես չեմ ասի», եթէ թարգմանենք, կրդառնայ մի և նոյն «եիս չիմ ասի»: Յայտնել այս երեւոյթի պատճառը՝ ամենաքիչը վեց հարիւր մանէթ արժէ, բայց ես կըլայտնեմ ձեզ բոլորովին ճրի: Պատճառն այն է, որ Թիֆլիսի բարբառում **ՉԲԱՅ** է: **Չ** որ մեր հայկական ելերը Թիֆլիսի բարբառում դառել են **չ** և **է**: Արդ Թիֆլիսցին ինչպէս կարող է ասել բերել, տարել, ասել, խօսել, առ հասարակ էլ և սրանից է, է: Սրա համար էլ Թիֆլիսեցին ասում է՝ եիս ասել է և եիս չիմ ~~ասի~~, եիս կ'օսիմ, և եիս չիմ ~~ասի~~: Երկու տեղն էլ դառնում է **չէ** ~~ասի~~, թէ անցեալ և թէ ապառնի ժամանակներում:

Այս տեսակ թերութիւն չըկայ ոչ միայն Արարատեան բարբառում, որ անարատ է բոլորովին, այլ և ոչ իսկ Արաբաղի բարբառում: Արաբաղի անցեալն է—Ալ—ասալ չըմ, տըւալ չըմ, թոդալ չըմ, խուսեցալ չըմ, մուռնցալ չըմ, կըրալ չըմ, պիրալ չըմ, եացն: Իսկ ապառնին է **ՅԱ**, **Ա**, և **ԻԱ**—ես ասել չըմ, տանել չըմ, խօսել չըմ, տալ չըմ, քթանալ չըմ, մուռնալ չըմ, քուռնալ չըմ, ըսկանալ չըմ, կեալ չըմ, պիրել չըմ, կըրել (գրել) չըմ, սիրել չըմ, ճրել չըմ:

Արարատեան բարբառի անցեալն է միայն **ՅԱ** և բացասականը թէ նախադասւում է և թէ չետադասւում, ինչպէս՝ բերել չեմ և չեմ բերել, գրել չեմ և չեմ գրել, ասել չեմ և չեմ ասել. իսկ ապառնի վերջաւորութիւնն է **ԻԱ** և **Ա** և բացասականը սակաւ է չետադասւում, այլ սովորաբար նախադասւում է՝ ինչպէս՝ չեմ ասիլ, չեմ գրիլ, չեմ տանիլ, չեմ դտնիլ, չեմ մոռանալ, չեմ մեծանալ, չեմ ստանալ, չեմ հարստանալ...

Թիֆլիսի բարբառի անցեալն է՝ չիմ չիս չէ, իսկ ապառնին՝ չիմ, չիս, չի: Զանազանութիւնը երրորդ դէմքումն է միայն, և սրա համար էլ անցեալ և ապառնի ժամանակները եզակի թւում միանման են միայն առաջին և երկրորդ դէմքերում, իսկ յոգնակի թւի՝ բոլոր դէմքերում: Օրինակ՝ չէ բերի անցեալ է, և չի բերի՝ ապառնի. բայց չիմ բերի, չիս բերի, չինք բերի, չիք բերի, չին բերի և՛ ապառնի է և անցեալ:

Թիֆլիսեցիք ասում են՝ եիս, չիմ գնացի, դուն չիս գնացի, նա չէ գընացի, մինք չինք գնացի, դուք չիք գնացի, նրանք չին գնացի:

Լարեցէք մի ըսպէ՝ ձեր ուշադրութիւնը, որ լաւ հասկանաք թէ ինչ պիտի ասեմ այժմ: Այս գրքի բառը մեր ականջին խորթ չի հնչում, որով-

հետև սա իր կազմութեամբ մեր առջևն է բերում մեր ուղիղ «գնացի» բա-
յր և չենք երեւակայում, որ սա այն չէ ամենեւին, այլ նրա հազուստով մի
արդար է: Մերկայենք: Սա այն բանն է, ինչ որ վաղարշապատցոյ ասելն
է՝ գնացե, էկե, բերե, տեսե, զրե, տարե, վե, ըստե, ընդե: Այսպէս այս
գնացի բառի վերջին է գիրը իսկական է չէ, այլ եչ է, որ Թիֆլիսի բարբա-
ւում գտուել է է: Ուրեմն դա ոչ թէ մեր ծանօթ մարդավարի Գնացի բառն
է, այլ գնացել, որ լին կորցնելով՝ դառել է գնացե, յետոյ էլ եչը է շինելով
դառել է: սուտանուն Գնացի: Այսպիսիք են և չիմ տարի, բերի, զրի, բառերի
վերջին է գրերը:

Ով չըզիտէ, որ մեր բալբերի մէջ ել, ալ իլ վերջաւորութիւնները և
ԵՄ ԵՍ օժանդակները մեծ գեր են կատարում: Ինչի նման կրկնին ուրեմն
այն բարբառի բացերը, որոնց մէջ էլ գլխաւոր տարրը դառած լինի, իսկ ալ
վերջաւորութիւնից էլ կորած լինի Լ: Հարկաւոր է արդեօք հետևելով Թիֆ-
լիսի կամ որ և իցէ մի այլ բարբառի՝ մեր բալբերից վերցնել և գիրը, չընա-
լած, որ թէ գրոց լեզուով թէ Արարատեան և Ղարաբաղի մայր բարբառնե-
րով և մնացել է անկորուստ:

Մեր դեռահաս ուսումնականները գրում են չեմ գնաց, չեմ տաց, չեմ
գայ, չի գայ, չեմ ստանայ: Այս բառերի վերջերումն էլ մի-մի յ են գնում,
որպէս թէ սրանով արդէն կարող են հայացնել և ծածկել նրանց ներքին
մերկութիւնը: Բանը շատ պարզ է: Թիֆլիսցիին ասում է դուն դալ» իս, չիս
գալի, չիս դա: Ասել է թէ այստեղ Գ բալբ մի ամբողջ և անպակաս բաց
չէ, որ յ ով վարագուրենք: Կամ պէտք է գրել չեմ գա, չես գնա, չի տա՝
առանց յ, և կամ պէտք է գրել մարդավարի չեմ գալ, գալիս է, չի գալիս:
Իսկ ամենից լաւը զիտէք որն է. Թիֆլիսի բարբառին, որ այլ ևս գոցութիւն
չունի, մի հոգւոցով ճանապարհ բարի մաղթել: Եթէ այս չեն անիլ բնիկ
թիֆլիսեցիք, մենք դաւառացիքս կանենք:

Ի դէպ: Մեր մայր բարբառների մէջ և նրանց ճնունդների, բացերի
մօտ չէ բացասականը գործածական չէ, այլ ամեն տեղ չէ=չեմ, չես, չի, չէի,
չէիր, չէր: Արարատեան բարբառում շեշտը բացասականն է առնում, երբ
նախադասում է, և բայը՝ երբ բացասականը յետադասում է: Ղարաբաղի
բարբառում շեշտը բայն է առնում, որովհետև բացասականը միշտ յետա-
դասվում է, իսկ եթէ ուր ուրեք պատահի, որ նախադասի, շեշտը բացա-
սականը կառնէ: «Է» բացասականը նոյնպէս գործ է անվում թէ իբրև ժխ-
տական և թէ այլ մտքով, օրինակ՝ հէնց գնաց թէ չէ, հէնց ասեց թէ չէ,
խօսք էի տւել, էլ չըկարացի «չէ» ասեմ: «Ասում եմ՝ չէ, չի հաւատում»:
«Ով կարում էր իր գլուխն ազատել, իս Լաւ, ով չէ՝ մնում էր տանը եսիր
դառած»: Բացերի հետ գործ են անում և «մանաւանդ օրհնելիս և անխե-
լիս: «Ասումա՞մ ոչ նշանց տայ, Ասումա՞մ ոչ անի: Բա ես քեզ ասեցի ոչ,
բա տնարար ոչ, թող ասի ոչ, թէ... Ասում են և թող չ'ասի, չըգնայ, չըբե-
րի, չըտանի:

Եթէ կարողացայ համոզել, որ Թիֆլիսի բարբառին չտպէտք է հետեւիլ, այլ Արարատեան, ապա միւս մանր բառերի վրայ աւելորդ է խօսիլը: Այս մանր բառերն են՝ իւր, իր, վերայ, վրայ և վրա, նորա, դորա, տորա և նրա, դրա, սրա: Պէտք է գրել իր, վրայ, սրա, դրա, նրա, որովհետեւ աջապէս են գրուած և Արարատեան բարբառում, որովհետեւ միայն այս բարբառումն են մաքուր մնացած մեր դերանունները, մինչդեռ ուրիշ բարբառներում աչն-քան են չեղաշրջւած և փոփոխուած, որ բոլորովին կորցրել են իրանց ազգային գոյնը:

Վ Ե Ր Ջ Ա Ր Ա Ն

1.

Մեր գրական լեզուն դեռ ևս մի մանուկ է, ուրեմն աւելի ևս կարօտ խելացի խնամատարութեան: Չպէտք է բարձիթողի անել մեր մանուկ լեզւի կրթութեան հոգսը, բայց ոչ էլ պէտք է՝ ըստ քմայ՝ նորեւելներով վարդարել նրան և քաղցրեղէններով կերակրել: Ոչ, այլ պէտք է ուսումնասիրել նրա բնաւորութիւնը. նրա ժառանգական չատկութիւնները, նրա ազգային առանձնաչատկութիւնը, նրա ներքին հոգեկան նրբութիւնները, նրա տարբերութիւնը մի օտար լեզւի համեմատութեամբ, վերջապէս նրա կատարելիւք դերը թէ՛ ներկայի և թէ՛ ապագայի վերաբերութեամբ և այլ այս տեսակ շատ բաներ: Այս ամենի ցոյց տալը ոչ մէկ հոգու գործ է և ոչ մէկ ժամանակաշատ: Այս անգամ ես խօսեցի ամենատարրական ուղղադրութեան վրայ: Մենք բաներին ձեռք տալը իմ ուժից շատ և շատ վեր է: Թող մենք բաների մասին էլ մենք մարդիկը գրեն, և մենք ամենայն սիրով կ'օգնենք նրանց մեր անձնական փորձառութեամբ և կըտարածենք նրանց յայտնած ճշմարտութիւնը, իսկ սխալի դէմ կըբողոքենք և կըկուենք, որովհետեւ շատ անգամ մենք մարդկանց արած սխալն էլ է մենք լինում, ուրեմն և աւելի վրնաստիար, մանաւանդ որ մենքի անունն ու հռչակը նրա մուտն էլ ճշմարտի տեղ է ընդունել տալիս և ճշնում է գործում փոքրերի յայտնած ճշմարտութեան վրայ:

2.

Մի ազգի գրականութեանը կարող են բառեր տալ նոյն ազգի բոլոր բարբառները, և մինչև անգամ օտար լեզուներն ևս, բայց նրա քերականութեանը—բոլոր բարբառներից միայն մէկը կարող է տալ, վասնզի ամեն մի բարբառ ունի իր առանձին քերականութիւնը, և այն շատ ճիշտ և կանոնադրաբար պէտք է գրական լեզուն ևս որ և է բարբառի չափ ճիշտ լինի և կանոնաւոր, եղած բարբառներից նա պէտք է մէկն մէկ քերականութեանը հրապատակի:

Եթէ միանգամ ընդ միշտ մէկն մէկ (և ոչ մի քանի) բարբառի քերականութիւն ունենանք մեզ առաջնորդ, այնուհետեւ ամեն դժարութիւն կը

վերանայ մէջ տեղից և մենք կունենաք մեր գրական լեզւի համար կենդանի և ժողովրդական քերականութիւն, բոլորովին կանոնաւոր, ուրեմն և ուսանելու համար շատ զիւրիւն:

Մի պարզ օրինակ բերենք՝ մեր այս ասածն աւելի նկատելի կացուցանելու համար:

Մեր զլիւսաւոր բարբառներից ոչ մէկում, բացի Արարատեան բարբառից, չըկայ բացառականի ԽՅ վերջաւորութիւն: Թիֆլիսի բարբառում բացառականի վերջաւորութիւնն է՝ է, էն, մէն, էմէն. Ղարաբաղի բարբառում՝ ա, ան, անայ. Տաճկաստանի բարբառներում՝ է, էն, մէն. Նոյն տեղի գրական լեզւի մէջ՝ է, էն, մէն. գրոց լեզւում, է, նէ, էն, մէ, մէն. եթէ կայ գրոց լեզւում էջ, աց, ոց ունց, սրանք յոգնակի են: Եւ չընայած մի կողմում եղած այս ահագին բազմութեանը, մեր գրական լեզւի մէջ հաստատուն դիրք է բռնել Արարատեան բարբառի էջ վերջաւորութիւնը: Մեր մէջ շատերը ջանք արին, և առաւելագլէս տաղանտաւոր Գամառ-Քաթիպան, որ էջը վերացնեն և նրա տեղ գործածական շինեն է-ն, բայց հնար չեղաւ: Եւ ինչո՞ւ, ինչն է սրա պատճառը: Պատճառը՝ մահկանացւի լեզւով ասենք՝ այն է, որ չէր հնար: Ընդունում ենք Արարատեան բարբառի Բուր հոլովները, և ուզում ենք՝ ըստ քմաց՝ փոխել նրա մէջ հոլովները:

Թէ ինչո՞ւ մեր գրական լեզւի քերականութիւնը Արարատեան բարբառն է տւել, իր ձր արժանաւորութեան համար և ի՞նչ հանգամանքների շնորհիւ, սրա համար հարկաւոր է պատմական և լեզվաբանական հետազոտութիւն, որին մենք ձեռք չենք տալ այստեղ, թէ և շատ փաստեր ունինք այս առիթով ժողոված: Աւ այժմ ընդունենք մի իրողութիւն, որ արդէն կատարւած է և կատարւել է ոչ ի վնաս, այլ յօդուտ մեր մատաղ գրականութեան: Մեզ հարկաւոր է միայն օգուտ քաղել արդէն կատարւած իրողութիւնից:

Յիրաւի, ինչի՞ նման կրկին մեր գրական լեզուն, եթէ նրա բայերն այնպէս խոնարհենք, ինչպէս խոնարհում են Թիֆլիսի բարբառում, անուններն այնպէս հոլովենք, ինչպէս հոլովում են Արարատեան բարբառում, որոշ և անորոշ յօդերը վանեցու նման զործ ածենք, լեզւի ճարտասանութիւնը դերմանելէնից փոխ տունենք, տրամբանութիւնն ուսներէնից: Եւ մեզանում այսօր՝ առանց չափազանցութեան ասած՝ ճիշտ այսպէս են վարւում: Առաւել ևս վատ, որովհետեւ նոյն իսկ բայի մի ժամանակը մի բարբառից են վերցնում, միւսը՝ միւս, և Գրծ քն Գրծ մեր Բայերի Բուր այն չենք, որոնք առանց լեզուի չըլին, ինչպէս և չեն զործ ածում մեր այն դերանունները, որոնք նոյնպէս ուսնաց լեզւումը չըլին. առհասարակ մեր բուն ազգային ոճերը մնում են անգործադրելի*: Արդեօք այսպէս են վարւում և

* Առաջարկում ենք ձեռք այն լեզուաբաններին, որոնք հաւասարակշիւ լազեան թէ հայերէն և թէ ուսերէն, ինչպէս պ. Սարգիս Սարգսեանը, և այլք,

Ռերմանիացում, կամ մի ուրիշ աշխարհում, ես չըզիտեմ, բայց զիտեմ հաստատ, որ նրանք խելօք մարդիկ են և անկարելի է, որ մեզ նման խելագարութիւն անեն:

3.

Մի ժամանակ, երբ մեր աշխարհիկ լեզուն ընդհանուր գրական լեզու դառնալու յաւակնութիւն էր ստանում, գրաբառեանք մեծ ընդդիմութիւն էին ցոյց տալիս: Քանի որ վեճը միայն նրա վրայ էր, թէ պէտք է արդեօք աշխարհաբառ գրել, թէ գրաբառ, մերոնք հազիւ կարողանում էին աշխարհաբառը պաշտպանել ընդդէմ գրաբառի, էլ ուրիշ բանի վրայ ուշադրութիւն դարձնել կարող չէին: Թէ աշխարհաբառի քերականութիւնը հր բարբառից պէտք է վերցնեն և լինչպէս, — այս խնդիրը դեռ հասունացած չէր, այս մասին դեռ ևս մի որոշ և զիտակցական գաղափար չունէին և չէին միշտ պարտաւոր: Թէպէտև այսու ամենայնիւ մենք Արարատեան բարբառի քերականութեանն ենք հետևել և ըստ արտասանութեան՝ նրա ուղղագրութեանը, բայց այս արել ենք բնագղմամբ և ոչ զիտակցաբար: Երբ որ Պերճ Պաօշեանցը գրում էր իր Սօս և Վարդիթերը, նրա մտքովն անգամ չէր կարող անց կենալ, թէ ինչ փառաւոր և անմահ արձան է կանգնեցնում մեր զրականութեան ասլազայ շէնքի համար և ոչ նոյն իսկ Աբովեանը կարող էր իր անմահ աշխատութեան համար այս բանը գուշակել: Մար-

որ ցոյց տան մեզ յիշեալ երկու լեզուի մէջ եղած զլիւսւոր և աչքի ընկնող տարբերութիւնը և սրանից յառաջ եկած մեր սխալները: Օրինակ՝ մեր լեզուում կան սա, դա, այս, այդ, այն, սոյն, դոյն, նոյն, իսկ ռուսաց մէջ մէկ сѣм, որ այնքան դորձածական չէ և մէկ всѣм, որ չըզիտեմ անդէմ ասեմ, թէ եռադէմ: Մեր լեզուի մէջ կան — այսպէս, այդպէս, այնպէս, սոյնպէս, դոյնպէս, նոյնպէս, նմանապէս, դմանապէս, նմանապէս, իսկ ռուսաց մէջ միայն մէկ так, որ թէ անդէմ է, թէ եռադէմ և թէ մինչև անդամ անօժանդակ մի բայ: Մեր լեզուի մէջ կան՝ լինել և եմ, ես, է, իսկ ռուսաց մէջ միայն մէկ бытъ և быль և նրանք էլ անդէմ և եռադէմ (ստում եմ անդէմ, որովհետև ռուսաց մէջ չըկան մեր որոշ յօդերը ս, դ, ն կամ ը, և եռադէմ՝ նրա համար, որ երեք դէմքի համար էլ մնում են իրանց ձևի մէջ անփոփոխ, ստում են՝ я, ты, он, она): Մերը մի քանի հաա անցեալ ունինք և մի քանի անցեալ ապառնի, իսկ ռուսները երկու անցեալ միայն, այն էլ անդէմ կամ եռադէմ: Ի հարկէ ռուսաց լեզուի մէջ էլ շատ բաներ կան, որ մենք չունենք, բայց բանն այս է, որ մենք չենք կարող նրանց լեզուն միայն յառուկ ներբութիւններն ու ձևերը, նրանց քերականական սիսը մեր մէջ մտցնել, բայց մեր ունեցածին էլ չըդէտք է զրկելնք միայն նրա համար, որ ռուսները մեզ պէս չեն ասում, եթէ ռուսները մեզ պէս չեն ասում, այլ բուն ռուսերէն, ինչու մենք էլ բուն հայերէն չասենք, այլ ռուսերէնի նման: Այս տարբերութեան հիտադոտութիւնը մեծապէս կընդհատէ մեր լեզուի ուղղութեանը. ինքնուրոյնութեանը և՛ որ

գարէք իրանց ասածի տէրը չեն. նրանց բերանով Աստուած է խօսում: Այսօր իսկ մեր բանասէրներին գգալի չէ այս ոսկեղէն մատենաների արժէքը լեզւի տեսակէտից, այլապէս մեր առաջարկութիւնը՝ Պոօշեանցի յօբելեանը կատարելու մասին՝ թիւր մեկնութեան և սառն ընդունելութեան չէր արժանանալ, այլ ահագին աղմուկ և ուրախութեան աղաղակ կը բարձրացնէր մեր բոլոր զաւառներում, եթէ ոչ Թիֆլիսում, ամենքն էլ կ'շտապէին պսակել մեր տաղանտաւոր վկայասանի արևոր և շնորհալի զուգը, եթէ ոչ ուրիշ բանի, գէթ ի գէժս Արարատեան բարբառի: Հարց կը բարձրանար նաև մի փառաւոր արձան կանգնեցնելու մեր յաւերժացած Դանտէի չիշատակին, այն է՝ հանճարաւոր Խաչատուր Եփովբեանի: Մեր նոր սերնդի այս անտարբերութեան պատճառը մեր նոր գրականութեան սխալ ընթացքն է,—այն բանասէրների, որոնք յուշունքն ադամանդի տեղ են ընդունում և աղամանդը՝ յուշունքի, որոնք հանճարների բանձար և բանձարների հանձար են շինում: Այսպէս է կարդում և լսում նոր սերունդը և այսպէս էլ հաւատում: Ինչ կարող են անել ինձ պէս անգէնք մարդիկը նորագոյն գէնքերով զինաւորած ահագին բանականների դէմ: Սթափեցէք, սթափեցէք, պարոններ, ձեր ցանած սերմերի պտուղները հասել են արդէն. ճաշակեցէք և տեսէք՝ քաղցր են արդեօք թէ դժուր:

4.

Այսօր եթէ մեր զրական լեզուն մի գերազանցութիւն ունի արեւմտեան զրական լեզուից, այս այն է միայն, որ մեր լեզուն ունի իր համար մի կենդանի բարբառ, կենդանի քերականութիւն, որ է Արաւուաւէն է՝ նրա ճոխութեանը և նրբութեանը: և որքան շուտ լինի, այնքան լաւ է, որովհետեւ հաստատուած սխալը դժւար կը լինի դուրս մղել և մինչև անգամ անկարելի: Առած է՝ «զիւր մի բար գցեց ծովը, հազար խեղճ չըկողային հանելու: Բաւական չէ աղբասէր և հայրենասէր լինելը, պէտք է մի քիչ էլ լեզասէր լինել, պէտք է սիրել, պաշտել, պզտիկ հաւազատ մօր հաւազատ լեզուն. այս սէրը միայն կը բանայ մեր առջև լեզւի անհատնում՝ ճոխութիւնը, նրա նրբութիւնը և քաղցրութիւնը: Մենք մեր աշխարհիկ լեզւի համար բառարանիկ չունինք: Առ այժմ մեր մէջ ամեն մի բանասէր ինքը պիտի լինի մի կենդանի բառարան, իսկ այս լինի կարող չէ նա, եթէ հմուտ չէ մեր զլեւաւոր բարբառներին: Արաւուաւէն բարբառին ծանօթ լինելը պարտաւորական պիտի լինի ամեն մի բարեխղճ՝ գրական մշակի: Եթէ մենք ծիծաղում ենք Պօշայ զրականութեան վրայ և մանաւանդ այն Հայաստանից, որոնք Պօլս գնալով ենթարկուած են տեղական խեղճացած բարբառին, ժողովրդիկ իրանց բուն հայկական, կենդանի և առողջ բարբառն այնպիսի ախրապետով շինելու, որքան առաւել ծիծաղելի են մեր այն գաւառացիք, — Դարաբաղցիք, Երեւանցիք, որոնք իրանց որբապան և կենդանի բարբառը Թոյած՝ Թիֆլիսի անանկացած, անպոյն և անհոտ բարբառի քերականութեանն են ենթարկուած:

րատեան բարբառը իր հիւանալի քերականութեամբ, իր ուղղիղ աւտասանութեամբ, իր բազմազան նուրբ դարձաճներով: Ոչ մի այլ բարբառի բաւականութիւն չի տալիս Մեսրոպեան հնչիւնները թիւը ու արտասանութիւնը, այլ միայն Արարատեան բարբառին: Օշականը ոչ մի հնչիւնի կարծրութիւն չունի, քան որ տեղ է իր ճոցում հանգստացած հանճարաւոր Սուրբը*:

Կարդացէք ահա մեր քանքարաւոր բանաստեղծի հետեւեալ երկտողիկը —

Դու տեսնել ես երկնքումը պայծառ լուսին ծագելիս.

Կամ թէ կանաչ տերեւի մէջ կարմիր ծիրան փայլելիս...

Ահա բուն պատկերը Արարատեան բարբառի, նրա քերականութեան: Որքան կենդանութիւն, որքան նրբութիւն և խորութիւն կաշ աչս երկու տողի մէջ:

Կամ ահա այս տողերը մեր նորագոյն բանաստեղծի՝ պ. Յովհաննիսեանի.

Թէ Աստուած ինձ պիտի մահ տայ, թող մօտ զամ

Վզովդ ընկնեմ, քեզ համբուրեմ մի անգամ,

Թող աքրջում մազերովդ ինձ կախ տամ,

Բնաւ մի կեանք էլ չի հասնիլ այս մահին:

Զարմանալի չէ ուրեմն, որ բոլոր միւս բարբառները, իբրև աղախիներ, գլուխ են խոնարհեցնում Արարատեան չքնաղ և աննման թագուհու առջև:

Տաճկաստանի գրագէտները կարող էին ծագում քաղել Տարոնի բարբառի քերականութիւնից, բայց նրանք դեռ ևս երկնքից ցած չեն իջել, դեռ ևս ի վերին Նրուսաղէմում են թափառում: Ասում են՝ ժողովուրդն է լեզուի քերականութեան յորինողը, բայց չեն հետևում իրանց ասածին, այլ ամեն ոք իր համար մի առանձին քերականութիւն է շինում, որ շատ շատ տեղում է մի քանի ամիս միայն: Նրանցից են վարակել և մեր էլ անհատական քերականութիւն շինողները, որոնց գործը՝ բախտաւորապէս՝ նոյնպէս չառաջ չի դնում*: Մի մեծ թերութիւն միայն, որ նշմարում է մեր ու նր-

* Մեղանում ասում են՝ «Հնչիւնախալի լեզուն», «Հայկական Աշխարհի լեզուն», «Ղախի լեզուն»: Այս անգլիոսահայաբար տաճ տեղիւնները ցոյց են տալիս աշխարհ, որ այս լեզուներն իրանց վրայ կրել են և կրում են անհատական դրոշմ և ոչ անգլիան-ժողովուրդական: Ասում են՝ համապատասխան թէ «Մեղուն». «Արարատը», «Փորձը» և «Արձաղանքը» լեզու չունեն: Այս էլ ցոյց է տալիս, որ յիշեալ հրատարակութիւնները մէջ լեզուի կողմից միակերպութիւն չեն եղել, այլ զրեւ է՝ ով էնչպէս ուղեցել է: Առաջինը ձեռք են դարկել լեզուի մշակութեանը՝ բայց սխալ մեթոդով, իսկ վերջինը ձեռք չեն տուել այդ բանին, բայց և տեղիք են տուել բազմատեսակութեան, որ ասել է՝ առաջինները թերութեան առաջը չառնելով՝ մի քանի թերութիւններ էլ իրանք են աւելացրել, որով և տեղիք տուել առաջինները հաստատ մեղում իրանց բռնած ընթացքում: Օրինակ՝ «Արձաղանքը» (Արձաղանք՝ զրելը՝ աններելի՝ սխալ է) դատողութիւն է՝ տալիս լեզուի մասին, և ոչ միայն իր դա-

րանց կողմից, այս անգամ է, որ նրանք չափից դուրս շատ են հակաճ գէպի գրաքառը, իսկ մերոնք չափից դուրս հեռացած: Մերոնք մեր գրաքառը թողած՝ օտարի գրաքառին են փոխառութիւն անում: Մեր ունեցածը չըպէտք է անգործ թողնենք, բայց ինչ որ չունինք ոչ մեր բարբառներում և ոչ մեր գրոց լեզուում, բայց որ անհրաժեշտ պէտք է մեզ, միայն այն ժամանակ կարող ենք փոխ առնել օտարից:

Վերջացնում եմ խօսքս, բերելով բարեկամին նամակից հետևեալ կտորը, որ դարձեալ մեր նիւթին է վերաբերում:

«Մեր լեզուն (գրական) պէտք է ճանաչէ իր հարապատ մօրը, սիրէ, պաշտէ նրան, և նրա կաթով սնանի և զարգանայ, եթէ չի ուզում դառնալ մի օսի պահած ու խնամած ճուտ: Մեր գրական լեզուի հարազատ մայրը Արարատեան հարազատ բարբառն է, այն է՝ Աշտարակացի, Քանաքեռի, Օշականացի, և ՈՁ Երևան քաղաքի կամ Վաղարշապատ գիւղաքաղաքի բարբառը: Այն բարբառն է հարազատը, որ ունի արդէն երկու ՍՐՈՒՋԱՆ և ՈՍԿԵՂԵՆԻԿ ՄԱՏԵԱՆՆԵՐ:

«Գրաքառը մեր գրականութեան մեծ մայրն է, նրա սրբաւան պառաւ տատիկը, այն բարեգութ և բարեսիրտ հանին, կամ ըստ մեզ, նանին, որ իր թուան արած բոլոր չարութիւններին համբերում է և մինչև անգամ ժպտում, գուրգուրում է նրան և ինչէր ասես, որ իր անպարտ ծոցից չի հանում ու քեցնում:

«Վարաքաղի բարբառը մեր գրականութեան մօր երէց քոյրն է, հեռու տղութիւնն է ստղծ սխալ լեզուի, այլ և ինքը վարւում է իր տաճ՝ դատաւութեան բոլորովին հսկողաւ: Սրա պատճառն այն է, որ անլեզու լեզուները լինում են և ունոյն, կամ մի տեսակ քամկեան, որ ամեն դոյն էլ կարող է ցոյց տալ:

Այսպէս են լինում բոլոր բնաւորութիւնից գուրդ, շինով, կեղծ և դիմաւոր մարդիկը՝ նրանք հաւատ չունին գէպի իրանց անձը, իրանց գործը, զորում են իրանց ներքին գաղաղութիւնը: Գրանց նպատակը բարւոյն և ճշմարտին ծառայելը չէ և ոչ ընդհանուր օգտին նախընտրելը: Տեսնում են, օրինակ, մէկը, չը գետնա լեռից գրգռւած, մի՛ շատ լմէ քիչ՝ ուղիղ բան է գրել, լմէ և զոգունի Քրաղներով և բթութիւններով լիքը, ասում է՝ ուրեմն սա էլ է զբող, բայց դուրս է դալիս, որ ոչ լմէ զբող, այլ «զբողի տարածները» է, որովհետեւ մի ուրիշ անգամ, երբ մէջ տեղ չը կայ կերք, զրգումունք, անձնական մի վրաս կամ օգուտ, նոյն մարդի ամուր զլիկը չես կարողանում աղցանով անգամ մի բան, մի միտք դուրս քաշել: Եւ ինչքան կան այսպիսի դրոյներ մեր մէջ, որ պարբերաբար իրենում են հիւղիղից յառաջացած վտանգներին նման: Դադարում է հիւղիղը՝ կերքը, և նրանք յամարում են խելոյն: Վերջից մեր գրականութիւնից կենդանական (և ոչ բանական) ինքնատիւութիւնը, նիւթական շահն ու վնասը, զրաւիսն չարխոթնան ոգին և մեր գրականութիւնը կը ցամաքի խելոյն, ինչպէս հիւղիղները լճացած մի ձահիճ՝ պայծառ արեւի տակ: Ահա իմ այս խօսքերից, կըսենք, լմէ քանի՜ լմանումներ զուրկ կը բարձրացնեն և կըսեն իմ գէպ իրանց ժանգոտ ու բութ գրիչը կամ լեզուն:

տեղ մարդու վնացած, նրանից սարերով անջատւած, մութ աշխարհ ընկած, սակայն իմանում է, թէ ինչ մեծ փառքի մէջ է իր փոքրիկ քոյրը և ուրախանում է, առանց նախանձելու, և տալիս է շատ օգտակար խորհուրդներ, և որ առաւելն է, խրախուսում է նրան և թէ ու թիկունք տալիս, հաստատում է նրա հեղինակութիւնը, նրա կանոնաւոր և ուղիղ լինելը:

Մեր կողմի բոլոր միւս բարբառները այս երկու քոյր աղախիններն են, նրանք իրաւունք չունին ձայն ու ծպտուն հանելու ընդհանուր գրական ասպարիզում, ուր մնաց որ խառնւին ընդհանուր քերականութեան կադմութեան մէջ: Գրականութիւնը կենդանիների ցուցահանդէս չէ, և ոչ մի գոմ, ուր ամեն մարդ իրաւունք ունենար կապել իր կենդանին, այլ մի աստուածային ձեռակերտ, բնական, կանոնաւոր և ոչ կարկատուն և ոչ խառնուրդ ամեն տեսակ ճարտարութեան կամ մի բաբելոնեան խառնակութիւն»:

Լեզւագէտ բարեկամին անունը տալու իրաւունք չեմ ստացած, բայց հարկաւոր եմ համարում խոստովանել հրապարակաւ, որ պարոնի ցուցմունքներին շատ օգուտ քաղեցի այս յօդւածը գրելիս, որոյ համար և յաշտում եմ իրան իմ խորին շնորհակալութիւնը: Մեր ընթերցողների մէջ Արարատեան բարբառի ճաշակը վերանորոգելու համար բերենք ահա և նոյն բարբառից մի կտոր մեր Դանտէի գրածներէից:

Ղ. ԱՂԱՅԵԱՆՑ

«Խնքան բաները լսեցիր՝ սիրելի կարգացող՝ բաս ինչպէս չի սիրտդ վառվիլ, որ զու է՛ն ազգի որդին ես, որ էօքան տանջանքը քեզ համար քաշեց, ինքը նահատակվեց, քո կաթիգ ու արինդ ուրիշ ազգի հետ չխառնեց: Ինչպէս կարծում ես, քիչ բան ա, հազար տարով է՛ս օրը քաշել, էլի ազգ պահիլ, որդի մեծացնիլ, անուն, լեզու, հաւատ ունենալ: Ախ՛ էս միտք անողը՝ էլ ինչ սիրտ պէտք է ունենալ, որ իր լեզուն, իր ազգը չսիրի: Ասենք բլբլիլ լեզուն քաղցր ա, վերու հաւին (խոխորին), սիրամարդին Աստուած գեղեցիկ զոյն, սիրուն թւեք ու բմբուլ ա տվել: Ասենք վարդը շատ դովելի ա, բաս ընչի՛ չի մանիշակը իր ռանգը, իր հոտը նրան տալիս: Միթէ վարդին տեսնողը՝ մանիշակին չի՛ սիրել: Սարի անհոտ ծաղիկն էլ՝ իրան տեղը՝ իրան փառքը վարդի հետ չի՛ փոխիլ: Միթէ բլբլիլ լողը՝ կանարէշկին էլ չի՛ պէտք է պահի: Ամեն բան իր գինն ունի, շաքարեղէնը քաղցրա ա, ամա հացի տեղը երբ կըռնի: Չամպանսիլ գինին անուշ ա, ամա ինչ անես՝ որ մեր երկրումը չի՛ դուռ գալիս, մեկ թանկ է նստում: Ասենք ջաւահիրը, ալմաղը շատ ջուհար ունի, շատ մեծ զին, ինչ անես, որ նրանով տուն շինիլ չի՛ կարելի,

ամէն մարդիւ ձեռք չի՝ ընկնում: Ասենք Հարեանդ Հարուստ ա, օրը տասը տեսակ կերակուր ա ուտում, ձեռք որ չի՝ Հասնի՝ պէտք է քո Հացն էլ դէն քցես:

Ախ՝ լեզուն, լեզուն, լեզուն որ չըլի, մարդ ընչի՛ նման կըլի: Մէկ ազգի պահողը, իրար հետ միացնողը լեզուն ա ու Հաւատը: Լեզուդ փոխիր, Հաւատդ ուրացիր, էջ ընչով կարես ասիլ, թէ որ ազգեցն էս: Ինչ քաղցը, պատուական կերակուր էլ տաս երեխին, էլի իր մօր կաթը նրա Համար շաքարից էլ ա անուշ, մեղրից էլ: Մեր կաթն էլ որ ծախենք, առնող չի՛ ըլիլ: Մեր տէքը որ Հանենք ուրըշն տանք, ուրիշը կարելի՛ ա դնել տեղը: Մեր օրօրոցի վրայ մեր լեզով մեզ նանկիլ ասեցին. էն էլայ մեր միտքը չի՛ պէտք է ընկնի: Ասենք նոր ապրանք շատ ես առել, հինը պէտք է դէն ածած: Ին վայրենի ազգերն էլ իրանց սոսաւ լեզուն աշխարքի հետ չեն փոխիլ: Հօ լսել ես շատ անգամ մուկիկի ձէն՝ ասա, քո սաղն ու բայաթին ա քեզ դիր դալիս, թէ էն: Ինպէս մարդ կայ՝ տասը տասնը՝ հինգ լեզու դիտի, ամա նա իր լեզուն միշտ ամէնեցը լաւ աշի, իր ազգի հետ խօսելիս, տմօթ ա Համարում, կամ ուրիշ լեզվով իր միտքն ասի, կամ ուրիշ բառ հետը խառնի: Խառնիր քո սիրեկան խաշի հետ՝ ձուկը, շաքար, կանֆետ (շաքարեղէն), չամիչ, չիր, խիլիպայ, տես լինջ Համ կունէնայ:

Ախ որ տառն էս՝ փրօքուլիվաթապ տրի, սքուչնայ եմ, օփիլ-ժալթապ էլայ, փրօշէնի տլի, սանեաթիւն շատ ունիմ, գլուխս քըրլիթթապ էկաւ, փեղչեստանի մարդ ա, լաղփոյնիք ա, եափեթնիք օմքին ես, գնանք քուլիվաթապ ըլինք, սօփրանիեմէն եմ դալիս, փրօքըրաթապ արլին, ճամփին ֆսեթքի ութօփնօ ա, շատ խլափաթ սլուչիթապ չի՛ ըլում և ալլն. աչքի լիս՝ մի մտածիր թէ լսողն ինչ կառի*: Իսկ գիտուն, լուսաւորեալ մարդը նա է, որ ամէն լեզու՝ քսնի կտրայ, խտակ խօսայ: Դու քո լեզուն՝ որ խտակ խօսաս, լինջ

Հանդուցեալ Արխաղովկէն այս հտորե մէջ եղած ուսաց բառերէ տառադարձութիւնն իրան Համար փաստ եր շինել, որ իւր թէ Արարտեան բարբառում ուսաց Ծ, Դ, Ա հնչում են իւրե փ, ք, Թ: Ես արդէն հերքել եմ Սրբազանի այս կարծիքը իմ «Հայկական հնչիւններ» մէջ, բայց այստեղ ես աւելորդ չեմ Համարում ասել, որ Արաղեանը այս բառերը ուսաց տառերի իսկական հնչմամբ չի գրել, այլ այնպէս, ինչպէս որ խօսում են Հաշտարեանցիք և Նոր-Նախիջևանցիք և այս ծաղրը նրանց է՝ վերաբերում:

վնաս ունի, հէնց զիտում ես, խելքդ ձեռքիցդ կառնեն, թէ սովորած իմաստութիւնդ ջուրը կը թափի, կամ թէ չէ տէրութեան սիրտն ես ուզում շահիլ: Բարեխնամ տէրութիւնը երբ կուզի՝ որ մարդ իրան լեզուն կտրի, իր ազգիցը հեռանայ: Բաս էլ ո՞ր ես էսքան վարժատուն շինում, վարժապետ պահում, առտիճան, պաաիւ տալիս: Փրանցուդ, Նեմեց, Ինգլիզ որ քո լեզուն սիրում, գովում են, քանի՞ պատիւի դու էլ պէտք է սիրես ու գովես: Քեզանից չեմ նեղանում՝ աչքի լոյս, մեր բախտիցը ժամանակն էնպէս ծուկել էր մինչև հիմայ, որ մարդ իր զուլիը չէր կարում պահիլ, ո՞ր մնայ լեզվի հոգս քաշիլ: Էս ա պատճառը՝ որ մեր նոր լեզվի կէսը Թուրքի ու Պարսից բառ ա: Բայց սրա դեղն էլ հեշտ ա, քիչ քիչ կարելի ա իտաակել, երբ որ ազգը ուսումն առնի ու իր լեզվի բառերը քիչ քիչ հասկանայ: Էս էլ հէրիք ա, որ Թուրքի լեզուն, որ իրանք Թուրքերը չեն գրում, միմիայն խօսում են, ու մեզանից որքան բռն են ու կոպիտ, բայց էլի էնքան ա նրանց լեզվի համն բնկել մեր ազգի բերանը՝ որ խաղ, հէքիաթ, առակ թուրքերէն են ասում, իրանց լեզուն թողում, սլատճառ. չունքի սովորութիւն ա բնկել: Ազգին անհաւատ են կանչում, լեզուն սիրում. դարմանալու չի: Ախր՝ ո՞վ ա լսել թէ ծծմօր կաթը՝ մօր կաթիցը լաւ ըլի: Էսքան խառը լեզվի հետ՝ դու էլ որ քո փրօքուլիվաթսան, մրօքուլիվաթսան ես խառնում, ախր զըսնից ինչ համ դուրս կըղայ: Իլ աւետարան, զիրք, ժամասացութիւն ինչ կհասկանաս:

Ձեզ եմ ասում՝ ձեզ՝ Հայոց նորահաս երիտասարդք՝ ձեր անու-մին մեռնիմ, ձեր արեւին զուրբան, տասը լեզու սովորեցէք, ձեր լեզուն, ձեր հաւատը զալիմ բռնեցէք: Մէկ զարդակ լեզուն ինչ ա, որ մարդ չկարէնայ սովորիլ: Բաս չէք ուզիլ, որ դուք էլ զրքեր դըրէք, ազգի միջումն անուն թողաք, ձեր զրքերն էլ օտար. ազգեր թարգմանեն, ձեր անունը յաւիտեանս յաւիտենից մնայ անմահ: Ինչ կուզի Փրանցուղերէն, Նեմեցերէն զիտենանք, մենք չենք կարող էնպէս բան գրիլ, որ նրանց միջումն անուն ունէնայ, չունքի նրանց միտքը, նրանց սիրտն ուրիշ ա, մերն ուրիշ. մէկ էլ որ նրանց միջումն էնքան գրող կան, որ ոչ թիւ կայ, ոչ հէտար: Ուռաաց լեզուն մեր տէրութեանն ա, պէտք է միւսներից առաւել համարենք, յետոյ մեր լեզուն ձեռք բերենք: Բաս ձեր սիրտը չի ուզիլ՝ որ դուք էլ ստանաւոր գրէք, ձեր միտքը, ձեր խորհուրդը յայտնէք, որ այլազգ իմանան՝ թէ մեր միջումն էլ ա էլիլ երեւելի գրող ու մեր լեզուն դհայ աւելի սիրեն: Աստուած կեանք տայ էն. ծնողացը՝ որի որդիքը ինձ մօտ են: Նրանց առաջին խնդիրքը միշտ էն ա. էլէլ, որ նրանց որդիքը հայերէն լաւ գիտենան: Քերեզմանն էլ որ մրտնիմ, նրանց էս սուրբ խօսքը մտքիցս չի գնալ: Խ. ԱՅՈՎԱՆՆ.

ՄԱՀԱՅՈՒՅԱԿ

† ԷՄՄԱՆՈՒԷԼ ՄԱՆԻ

Ունգարացի մի պատգուխտ հայ, որ շատ նժդեհ կուկասցիների կարեկից և պաշտպան, տիպիչ ու նեցուկ է եղել, կուկասի մայրաքաղաքում, Թիֆլիսում անպաշտպան գտնվելով, զնդակահար եղաւ և վերջ տրւաւ իր ազնիւ սրտի բարախմանը: Մի ընկեր, մի բարեկամ, որ իր ամբողջ կեանքով պարտական էր սիրուն Մանիին, դաւաճանեց նրան, աչքերը լցրեց արվւնով, սիրտը քարացրեց և իբրեւ մի գիշատիչ լուծեց և յաղեցրեց ծարաւը իր զոհի վարդանման արվւնով:

Էմմանուէլ Մանին, մի ազնիւ վաճառական էր, նա շատ կարմիր և ուն օրեր էր տեսել, բայց և միշտ նա նոյն Մանին էր՝ կարեկից, նեցուկ, օգնական ոչ միայն խեղճերին, այլ ամեն մի մարդու ամեն օտարականի, լինէր նա հայ թէ հրէայ, թիւրք թէ նասրանի: Մանիի յուզարկաւորութեանը, որ ամբողջ Թիֆլիզը առանց խտրութեան ազգութեան մտնակցում էր, ապացոյց էր նրա վերին առտիճանի մարդասէր լինելուն: Այդ օրը թաղում էր, ոչ թէ մի երկրի իշխան, ոչ թէ մի մեծ հանճար, կամ մի յաղթող հսկայ զօրապետ, այլ մի հասարակ վաճառական և այն էլ խեղճացած, աղքատ վաճառական, սակայն այդ վաճառականն ունեցել է այնքան բարոյական ոյժ, որ այդ օրը խմբել էր նրա անշունչ դադարի շուրջը հաղարաւոր հոգիք: Մանիի յուզարկաւորութիւնը և թաղումը Թիֆլիզում համարեա մի հաղուագիւտ թափոթով կատարեց: Մանիի մեծ, բայց ջարդւած ու ջախջախւած սիրտը այդ օրը հաղարաւոր կարծր և փոքր սրտեք կակղացրեց և լայնացրեց:

Փառք և պատիւ Թիֆլիզի հասարակութեան, որ կարողացաւ մեծարել մի ազնիւ մարդու լիշատակ: Թող Նախախնամորը միշտ վառ պահէ Մանիի լիշատակը մանաւանդ այն մարդկանց սրտերում, որոնք կուրանալով անցաւոր ժամանակի ըսպէական երջանկութիւնից, մոռանում են իրանց մարդ ստեղծւած լինելը և զիշատիչ զաղանների են նմանում... Հանգիստ ոսկերացի, ազնիւ մարդ:

«ՓՐԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ»

Մտացանք Մոսկւայում հրատարակող «Գրական և Պատմական Հանդէսը, խմբադրութեամբ նոյնտեղի Համալսարանի ուսանող պ. Մըկրտիչ Բարխուդարեանի:

Մենք չունինք զրական ասպարիզում մեծ ուսումնականներ: Եւ ինչո՞ւ չունինք: — Որովհետեւ Բեժէրի նիւթական պահանջն էլ Բեժ է լինում. մեր զրականութիւնը նրանց վարձատրելու չափ նիւթական հնար չէ: Այս հանգամանքից ստիպւած՝ նրանք պէտք է իրանց ապրուստն ապահովացնող բարձր պաշտօնների մէջ մտնեն: Այս է պատճառը, որ մեր զրականութեանը ծառայողը մի որ և է թերութիւն պիտի ունենայ: Նա կամ իրաւունք չըպիտի ունենայ ծառայութեան մտնելու, փաստաբան կամ բժիշկ լինելու՝ վկայական չունենալով ռուսաց Համալսարաններից, կամ պէտք է զրեւացու ունենայ, կամ պէտք է մի զրական չարչի լինի և կամ վերջապէս՝ պէտք է լինի մի գաղափարի նրբիւրած Դօն-Քիշօտ: Կան որ այս թերութիւններից միայն մէկն ունին, կան որ՝ մի քանիսր և կան որ՝ բոլորն ի միասին: Այսպէս է բնութեան օրէնքը — առանց պատճառի մի տեղեւ չի վայր ընկնում ծառայ: Այս է պատճառը, որ մեր զրականութեան մէջ «բազումք են կոչեցեալք և սակաւք ընտրեալք»: Այս է պատճառը որ հայ ուսանողները իւրեւր են միայն մինչեւ պէտքի մէջ մտնելը: Հէնց որ զիպումը ծոցներումը զրին — այնուհետեւ՝ «մնաս բարով, փայփայած իդէալ, դու այժմ դնա այն էակի մօտ, որին նոյնպէս փայփայում էի»... Որպէս թէ իդէալիստ էր առաջ, ու յետոյ՝ ինքիքի զալով՝ պրակտիկ դառաւ: Իդէալ ասածդ, պարոններ, այնպիսի մի գաղան է, որ քեափուր բանդի զլուրը չըմտնի. մէկ որ տեղաւորեց մէկի զլիւումը, էլ նրանից պրծնում չըկայ: Այն իդէալ չէ ամենեւին, որին կարող ես փայփայած էակիդ նման դէն շարտել, այլ նոյն էակի պէս մի բան է:

Բայց այսպէս չի մնալ միշտ զրականութեան եղանակը. այժմ նրա գարնանամուտն է, երբ ճնճաղիկի մօտ բռնում է և արտաքուստ նրան նմանող թունաւոր խլօպուղը. համեստ ու քնքոյշ մտնիշակի մօտ՝ դառնահոտ սուտ մանիշակը: Կըզայ մայիսը, կըբացւի վարդը և սուտ ծաղիկները կը թառամին նրա առջև:

Տեղի սղութեան պատճառով մենք չենք կարող քննադատել Հանդիսի բովանդակութիւնը: Առ այժմ այսքան միայն կարող ենք ասել, որ իբրեւ տոճին լիովին, եղածից աւելին ոչ սպասելի և ոչ պահանջելի կարելի է, ուստի և ցանկանում ենք կատարելաբար յաջողութիւն:

Ահաւաստիկ դնում ենք այստեղ և նրա բովանդակութեան ցանկը:

I. Նա սպասում է դեռ... պատկեր Գ. Չոքար: II. Մի կարծէք որ ես... բանաստ. Գառու-Գառիկա: III. Առաջին սէր, վէպ, Տուրգենևից: IV. Չորս բանաստեղծութիւն. I Արալն եկաւ. II Մ-ին: III Երդի անէծքը (Ուլանգից) և IV Կեանք. Յովհաննիսեանի: V. Անկոչ հիւրը, վէպ, Պ. Հ. Աղամեան: VI. Մտիր կուսաստան, բանաստ. Պ. Հ. Աղամեան: VII. Մանկական թոթովանք, բանաստ. Դ. Աղայեան: VIII. Յիմար ոչխարներ (առակ մեծերի համար) Գ. Չոքար: IX. Արեւեան գրոց, Եվրէինովից: X. Ազգային բանաստեղծ, Աղ. Ծատուրեան: XI. Ազեւոս իշխանի պատմութիւնը, Վ. Գարշինից, Վ. Մ: XII. Չեմ աղօթում... Նադսոնից Պ. Հ. Աղամեան: XIII. Յարութեան գիշեր, աւանդութիւն Շչէդրինից, Աղ. Ծատուրեան: XIV. Գիւղի ասպետները, գրոց Մոնսրէից: XV. Մուսա, բանաստ. Աղ. Ծատուրեան: XVI. Կիսրար կամ Մշեցու հայու մը խոստովանանքը Վ. Յ. Մ. XXVII. Հայոց Ժողովուրդը, նոր այժմեան լեզուի և մատենագրութեան վիճակը Ռուսաստանում, համառօտ Տեսութեամբ. Ս. Նազարեան: XVIII. Հին ցաւ. Դուր ենք XIX. Նիւթեր մատենագրութեան պատմութեան համար. I Ստեփանոս Նազարեանցի թղթերից, II Ոսկան Վ. Կտակը XX. Ըստերէն մէկը, պատկեր Սիւլիւկ: XXI. Ձէյթունցի կիներ առ պանդուխտ ամուսինն. իւր, Յ. Չարբեան: XXII. Խոստովանք, Կուպէնաթօնին հացը, Նոր աղօթք, Հայի. Սիւլիւկ: XXIII. Վանեցի պառաւ Սառաչի խրատն առ Կուտրաթ խաթունն և Կուտրաթ խաթունի պատասխանը, Մ. Կ. Միրախորեան: XXIV. Օձի լուծած, պատկեր Սիւլիւկ: XXV. Մատենախօսութիւն. I Շէրսպիր և իւր Համէթ ողբերգութեան աղբիւրն ու քննադատութիւնները, աշխատասիրեց Պ. Հ. Աղամեան դերասան. II Կորամ Մարդարիտ, վէպ-նկարագրութիւն Ս. Փիլոյեան: XXVI. Մահացուցակ, Յովսէփ Շիշմանեան: XXVII. Բաֆֆիի մահը (մի առաջարկութիւն): XXVIII. Հայ գիւղացիների հայեացքը բնութեան երեւոյթների վերայ, Յ. Մ. Տուտուխեան, XXIX. Ակամայ պատասխան: XXX. Հրատարակչի կողմից: XXXI, Յայտարարութիւններ:

Պ. Ազ. Ղ. Թաւհիրեանից ստացանք հետեւեալ նամակը:

Ո Ղ Ր Ի Ր Ա Մ Տ Ե Ր

Պարոն Խմբագիր

Ունեւով առ արօք, թէ 'ի լրագիրս Տփիսիայ վասն անձնասպանութեան հանդուցեալ Վէննայի վաճառական Եմմանուէլ Մանիի՝ չէ յիշատակեալ հայրանուն Աղէրսանդր Թաւիրովի: Ուստի բազում անձինք կարծեն թէ դործն ինձ վերաբերի եւ համբաւն կամայ ակամայ տարածանի 'ի վրայ իմ, վասնորոյ անհրաժէշտ համարիմ 'ի պատկանութիւն պատուի իմոյ, խոնարհաբար խնդրել 'ի Ձէնց մի անտես առնել 'ի քաղցրի Ձերում հրատարակել կարծօրէն, թէ պատճառ մահուան Մանիի էր Կօլլէժակի բէզիստրատօր, բնակիչն մեծ Ղարաբլիսու գեղջ Երեւանայ նահանգի, ամուսնացեալն յերեւան քաղաքի, Ս. Ղէքսանդր Նիկիտից (Մկրտչեան) Թաւիրեանց, ընդ որում չունիմ ազգականութիւն եւ յարաբերութիւն, զորս 'ի բազում ամաց հետէ կարճեալ եմ ընդ նմա:

Ընդունեցէր զիմ կատարեալ յարգանս եւ որով մնամ

Աղէքսանդր Ղազարեան Թաւհիրեանց (Թաւհիրով)

'ի 13 Նոյեմբերի 1888 թ.

'ի Տփիսիս:

Խ Ա Պ Ն Լ Ո Ւ Ր Ե Ր

Միացեալ ընկ. ուսումնարաններէց մէկի նախկին վարժապետ Յարութիւն Ատոէեան, որ տաւը տարեւ ուսուցչութիւն է արել Եղեգործի վեւեայէժում, այժմ կուրացած՝ հասել է Թիֆլիզ եւ բժշկուած է: Պ. Ատոէեան շատ խելճ՝ վիճակի եւ կարօտութեան մէջ է: Խընդրում է մեզ հրաւէր կարգաւ հայ ուսուցիչներին եւ ուսուցչուհիներին նըպատ հասցիել իրեն Պ. Ատոէեանին: Նպատ կարող են եւ մեր միջոցով էլ հասցիել:

Ամսոյս 22-էն Թիֆլիսում տնեւելու է մեր տաղանդաւոր Թատերադիր Գ. Սոնդուկեանի 25-ամայ յօբելանն: «Արեւելք» լրագիրը առաջարկում է առնել Կ. Պոլսում եւ մեր տաղանդաւոր զերաւան պարոն Ազատեան 25-ամայ բեմական գործունէութեան յօ-

բելեանը. ի բոլոր սրտէ համակերկով այդ առաջարկութեան, ներկայ Ռուս տաղադրեցիկ եւ մեծ զերասանի պատկերը: Լիայոյս ենք որ Կովկասը կըմիանայ Պոլսի հետ եւ մեծ շքով կընծան եւ այդ յօբելանը:

Խնդրում ենք մեր գործակալներին փութան ուղարկելու մեզ բաժանորդ ների ցուցակը, որ գէթ մօտաւորապէս կարող լինինք որոշել առաջիկայ № 1 «Աղբիւրի» քանի օրինակ տպագրելու:

Պ. Սմբատ Շահ-Աղիկեանից ստացանք 4 բ. պ. Ղ. Աղայեանի Արուսթիւն եւ Մանուէլի երկու օր. համար, որ պ. Շահ-Աղիկեանը նուիրում է այդ 2 օր. Աշտարակ գիւղի ուսումնարաններին: Պ. Եփ. Մատուրեանից ստացանք 2 բ. Արուսթիւն եւ Մանուէլի մի օր. բաժանորդագրելու:

«Աղբիւրի» բաժանորդագրութիւնը շատ յաջող առաջ է ընթանում: Այն բաժանորդները, որոնք չեն ուղարկել և 28 կ. փոստի մարկա, նրանց պէ՛մբա չի ուղարկւել:

Ներկայ ՏՆ-ում տպւած բերուսի առաջին վճարը կըտանայ 50 ր. զբքեր, պատկերներ, ուսումնարանական պատրգաներ, նկարներ և 89 Թ. «Աղբիւրը» իր պրէմիաներով: Անցեալ ՏՆ 11-ի մէջ եջած հանելուկն էլ ոչ ոք մեր բաժանորդներէջ չըվճռեց, որ ստանայ մեր խոստացած հանքային հաւաքածու մեցանակը:

Հանգուցեալ Մանիի ընտանիքի օգտին նպատակ է ժողովում և ինչպէս լսում ենք այդ գումարը շուտով 10,000 ռուբլու կը հասնի:

«ՄՈՒՐՃ» ամազրի բաժանորդագրական հիշտայրած պայմանները ուսուցիչներէ, վարժուհիներէ և բարձրագոյն դպրոցներէ ուսանողներէ համար: Թիֆլիսում վճարում են կամ միանուագ 8 ռուբլի տարւայ սկզբին և կամ տարեկան 10 ռուբլի 2-ական ըուբլի յունւարին, փետրւարին, մարտին, մայիսին և սեպտեմբերի 20-ին:

Գաւառական ուսուցիչները ուղարկում են տարեկան 9 ռուբլի 3 ախան ըուբլիով յունւար, փետրւար և մարտ ամիսներէ 1-ին:

Բարձրագոյն դպրոցներէ ուսուցիչները ուղարկում են տարեկան 8 ր. այսպէս՝ յունւար և փետրւար ամիսներէ 1-ին 3—3 ր. և մարտի 1-ին 2 ըուբլի:

Առաջիկայ տարին «Աղբիւրի» ՏՆ 2-ում վարդանանց տօնի առթիւ ի միջի այլոց կըլինին հինգերորդ դարու հայ փոփկասուն տիկանց պատկերը, որի նիւթը եղիշէլց է վերառած: Այդ ՏՆ-ում ղետեղւած կըլինի և մեծ պատերազմի ու նահատակներէ պատկերները, Մեանիի ըւրզը և եկեղեցին, ուր ամփոփւած է Շուշանիկի ս. մարմինը: Առ հասարակ ամին պատրաստութիւն տեսել ենք և յոյս ունինք, որ «Աղբիւրը» առաջիկայ տարին մի մագի չափ չը շեղելով իր բուն նպատակից և ուղղութիւնից պիտի լինի և մի շքեղ պատկերազարդ հանգէս: Առաջիկայ տարւանից «Աղբիւրը» տպարկւելու է կաթնագոյն պուլաս Թղթի վրայ: Այդ տեսակ Թղթի վրայ տպագրւում էր մի ժամանակ Պետերբուրգում Живописное Обозрение շքեղ հանգէսը: Արտասահմանում այդ գոյն Թղթի վրայ այժմ տըպտըրւում է Վիեննայում հրատարակող «Հանդէս Ամսօրեան» և Անդլիայում շատ պատկերազարդ Թերթեր: Վաթնագոյն Թողթը այն առաւելութիւնն ունի, որ նրա վրայ բացի պատկերներէ աւելի շքեղ տպւելուց օգտուար է և աչքերի համար:

Վայրագներէից մէկը՝ չըդիտենք ինչից զրգւած՝ «Մշակին» մի լուր էր հաղորդել, որ իւր Թէ Պետերբուրգի բմըշկական տիպէմիայի վերջին կուրսի ուսանող և մի սիրելի աշխատակից Թագէստ Զաքարեանը մի վերահաստեմիւն անելիս՝ իր ընկեր ուս. Առ. Ղուկանին կտրում է արեւներակը, որից մեռնում է այդ համակրելի յերկոստորդը և մեր Թ. Զ. չըկարողանալով տանել

այդ դժբախտութեանը, ատրճանակով վերժէ աւելի իր կեանքին: Այս լուրը մեզ շանթահար արեւ:

Խորասուզած սգի մէջ, արտասուքով շողախած, հեռագիր տւինք խաղայն Պետերբուրգ և բարեկալութեամբ ուրախաբեր հեռագիրն աւետեց մեզ այդ լըն բաղբոմբի անհիմն լինելը: Ժողովելով մեր խմբագրատանը սերելի թիւն ընկեր-բարեկամները և աւետելով նրանց, մի շնորհաւորական հեռագիր տրւելինք Թագէտոյն: Դեռ վաղք ստուծոյ որ «Մշակը» յարգելի խմբագրութիւնը այնքան զգոյշ էր դրոշմել, որ ուսանողներն անունները չէր հաղորդել: Ինչպէս լսում էք, պ. Արծրունին այդ նամակը պիտի յանձնէ դատաստանական քննչին, որ յանցաւորը դանակով ըստ արժանոյն կը պատժէ: Պ. Թ. Զաքարեանը ըստ որ ուսանողներն սերելին և Պետերբուրգի հայ ուսանողներն պարագլուխն է: «Աղբիւրն» անցեալ Տեւոստեանէն սերելի թ. Զ. Գուգարաց աշխարհի ճանապարհորդութեան յառաջաբանը և առաջինայ յունարեց կըստենք մասմաս տպագրել նրա սիրուն նկարագրութիւնները:

«Աղբիւրն» ներկայ Տեւոստեանէն զետեղելով մեր տաղանդաւոր գերասան պ. Աղաճանի պատկերը, նրա հետ միասին տպեցինք և մեր աշխատակից պ. Աղէքսանդր Մատուրեանի մի ոտանուորը, որ իրեն ուղերձ, ծագականիսը շրջանակի մէջ ամփոփւած՝ տրւած է մեծ գերասանին՝ նրա բնիկիսի օրը, Թիֆլիսում 1887 թ.ին, երբ նա չորս տարի բացահայտութիւնից յետոյ կըլին վերագործած Թիֆլիս՝ նորից կեանք ու հոգի էր ներշնչում հայկական բեմին:

«Աղբիւրն» 1889 թ. մի մի օրինակ ներկերէ են Արմ. Տէր-Յով ա. ք. Գաւտեանը՝ Ախալքալաքի գիւղի ուսումն. բժ. Մերինանեան՝ 1) Արդ. Լինի կերպեա ուսումն. և 2) Կաղզանի ուսումն., Յովհ. Թայրեանը Գանձաստայ վանքի միաբնակութեան, Տ. Ան. Ղարդանեան՝ Վաղարշապատի օր. ուսումն. Արմ. Տէր-Խորէն ա. ք. Մերգարէկեանց Բագրի Միլիտի Աթաբեկեանի ուսումն., Գեր. Թումայեանց Ղուբայի օր. ուսումն. Գնդապետ պ. Աղ. Մելիք Հայկազեան մի բանի օրինակ բացի իր աղջականների համար բաժանորդ գրելուց ներկերէ է և 1) Սալիսերի 2) Չխար գիւղի ուսումն., պ. Գէորգ Պ. Լալայեան 1) Բագրի Հալի, 2) Շամախու օր. ուսումն. 3) Սաղանի վանքի, 4) Սուլթան-Նուխու ուսումն., պ. Միլիտ Սափարեան Շամախու օր. ուսումն., պ. Մանուկ Կ. Գերեմ Օղլեանց 1) Արմաիլի գյւղ. և 2) օր. ուսումն. և պ. Յովհ. Խալիֆեանց Շամախու օր. ուսումնաբանին:

Շնորհակալութեամբ ստացանք Սըրբադան Խրիմեան Հայրիկից իր հետեւեալ աշխատութիւնները՝ Դրախտի ընտանիք, Սիրար և Սամուէլ (բարե հօր կըթական դասեր): Մարգարիտ Արքայութեան երկնից և Յիսուսի վերջին շարած և Խաչի ծառ: Այս չորս գեղեցիկ աշխատութիւններն էլ տպագրւած են Կ. Պոլիս Գ. Զարգարեանի տպարանում: Ըտայանք նոյնպէս պ. Բ. Փերումեանից՝ Պատկերներ Վասպուրականի կեանքից, պ. Ս. Քամակեանից՝ Մովսիսար (հէքիթ), Էմ. Մանիկի թաղումը Բ. Քամակեանից, պ. Յովհան. Նաղարեանից՝ 1889 թ.ի օրացոյց:

«Աղբիւր» առաջին տարւոյ Նոյ 1-րդ կը տեսնէ ճիշտ յունւարի մէկին և հուլարի տօնաց բացառութեան միայն հրահայ, որոնք վերանորոգած կը լինին իրանց բոժանորդադրութիւնը:

Արտասահմանի ուսանողին նպաստող, Կարապետ Գաւթեանը ուղարկել էր մեզ 20 ը., որ իր ժամանակին յայտ-

նել էինք, ահա նըւերատունքի տնունները՝ Բ. Մեղիկչեանց, Խ. Լալայեան, Կ. Եւանդուկեանց, Սա. Վարդանեան, Խ. Կատ. Ջանուսեան, Ղ. Յանգլեանց, Թ. Քաղաշեանց, Գ. Միլիոյեանց 50-ական հ. Ս. Յարութիւնեան 29 հ., Խ. Ղամարեանց, Ս. Թիւրթեան, Գ. Ա. Հաջոնեան մեծ ըուգլի, Աստատուր Ա. զատեանց 10 ը. և Կար. Ղաւթեան 2—71 հ. զուժան 20 ը.

«ԱՂԹԻԻՐ» ՊԱՏԱՍԽԱՆՆԵՐ

- Գ ԱՆՁԱԿ Մ. Խ. Նամակն Հասցրինք:
- Ա.Լ.ԲԱՍԱՆԴՐԱՊՈԼ 2. Աղ. Տասն և վեց տարւոյ ուսուցչին բացառութիւն չանել և միւրեւ չնեք հարող. ուրախութեամբ կը կատարենք Ձեր խնդրը: Հանգուկներն մըցանակը խմբադրութիւնելցս է տրուում և ոչ թէ առաջարկողից:
- ՂԵԶԸԼ-ԱՐԻԱԳ Ն. Ս. Շնորհակալ ենք Ձեր ջանքերի համար:
- ՄՈԶԴՈԿ Մ. Տ. Ստացանք Ձեր նամակը, կը պատրաստենք և հուլարի ենք: Որովհետեւ սպառնաւ էր, հէնց այդ էր մնում, որ ուղարկեցինք:
- Ս. ՊԵՏԵՐՔՈՒՐԴ Թ. Զ. Կարելի է և տունաց անդորրադրերի, բոլորն սպառնաւ է:
- Կ. ՊՈԼԻՍ Բուր. Մանիկ խմբ. Շատ ցաւում ենք, յոյս ունենք շուտով ձեռք կը բերենք իրաւունք շարունակելու:
- ԱՐԴԻԻՆ Կ. Մ. Յունեարից յետոյ ենք ուղարկելու, այժմ պիտի լինի ի ցոյց հասարակութեան:
- ԳԵՐՔԵՆԻ Յ. Մ. Այնքան ընտիր թարգմ. յօգւածներ ունինք պատրաստ, որ ահամայ ստիպուած ենք նոր ստացւածները պահել առ ժամանակ:

«ԱՂԲԻՐԻ» ՎԱՃԱՌԱՆՈՒ

ՅՈՒՄ ստացել են օլէօգրաֆիկական զեղեցիկ պատկերներ սրբազան պատմութիւնից, ի միջի այլոց ամեն ուսումնարանների և մանկական սենեակների համար անհրաժեշտ «ԹՈՅԼ ՏԵԼԻՔ ԱՅԴ ՄԱՆՈՒԿՆԵՐԻՆ ԻՆՁ ՄՕՏ ԳԱԼ» շքեղ պատկերը՝ Յիսուս երեսներորով շրջապատած։ Գինն է 3 ռ. ճանապարհածախսով 3 ռ. 50 կոպէկ։

Լ ո յ ա տ ե ս ա լ

ԵՐԿՈՒ ԴԻՐՔՈՎ

Օ Ր Ա Յ Ո Յ Յ

1889 թ.

Ա.

Սրբազան Արիստակէս եպիսկոպոսի և այլ պատկերներով ու երազանով։

ԳԻՆԸ 10 ԿՈՒԷԿ

ճանապարհածախսով 14 կոպէկ,

Բ.

ՄԵՇԱՒԻՐ ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ ՕՐԱՅՈՅՅ Կայսր և Իր Օգոստոսփառ Հնտանիքի, բարձրաստիճան հայ հոգևորականների, մեր նշանաւոր հեղինակների պատկերներով, տեսարաններ և ընդարձակ յաւելած կենսագրութիւններ, բանաստեղծութիւններ, պատմական յօդաձևեր, առևտրական և այլն, և այլն զանազան մանրամասն տեղեկութիւններ։

ԳԻՆԸ 30 Կ.

Գումարով առնողներին զիջումով.

Պահեստը «Աղբիւրի» վաճառանոցում։

Դիմել՝ Тифлисъ. „Агбюръ“.

ПОДАРКИ ДѢТЯМЪ.

Образовательныя игры и занятія.—Игрушки и забавы. Учебныя пособія.—Гигиеническія учебныя, столы.—Дѣтскія книги и картины.—Волшебныя фонари и картины къ нимъ. Предлагаетъ въ большомъ выборѣ СПБ. Мастерская учебныхъ Пособій и Игръ.

Основана въ 1873 г.

12 медалей на выставкахъ

11 Троицкая ул. 11.

СПБ. 1—6

«Աղբիւրի» վաճառանոցի միջոցով կարելի է ստորագրուել Ս. Պետերբուրցում հրատարակող ուսաց հետեւել թերթերին։ «Родникъ» ամսագրին տարեկան գինը 6 ռ.

«Всемирная иллюстрація» 15

Модный Свѣтъ « I հրատ. 11

« II — 8

« III — 6

Новый Русск. Баз. I — 12

« II — 9

« III — 7

Модистка » « » — 8.

Այս թերթերը հրատարակուած են շատ շքեղ։

Ա. ԵԶԵԿԵԱՆ

Ճ Ա Շ Ա Կ

Հետիւր բանաստեղծութիւններ

ԳԻՆԸ 25 Կ.

Ծախում է «Աղբիւրի» վաճառանոցում։

ԱՊԱՀՈՎՈՒԹԵԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Ր Օ Ս Ս Է Ա^Պ

ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ՀԱՍՏԱՏԻՄ 1881 թ.

Ս. Պետերբուրգում, Բոլշայեա Մորսկայեա, № 13.

(С.-Петербургъ. Большая Морская № 13).

Հիմնական դրամագումար 4.000,000 ռուբ.

Պատրաստի ֆոնդ 5.400,000 »

Ընդամենը 9.400,000 ռուբ.

ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆԸ ԿԱՏԱՐՈՒՄ Է

ԿԵԱՆՔԻ ԱՊԱՀՈՎՈՒԹԻՒՆ

Ձեռնատու պայմաններով և ապահովողների մասնակցութեամբ
Ընկերութեան արդիւնքներում

Մինչև 1888 թվի, Յունւարի 1-ը «ՐՕՍՍԷԱ» Ընկերութեան մէջ
իրանց կեանքը ապահովացրած են 16,681 անձինք, 49,061,640 ռուբլի
դրամագումարով: 1888 թվին ապահովողների զիւլյետնորը կազմում է 12%:

ԱՊԱՀՈՎՈՒԹԻՒՆ ԴՅԱՐԱՂԴ ԴԻՊԻԱՆՆԵՐԻՑ

Որպէս մասնաւոր անձանց, նոյնպէս և համախումբ ապահովու-
թիւն գործարանների ծառայողների և բանւորների, նրանց ա-
պահովութեան վճարները պակասեցրած, պակասը հաշւելով դի-
ւիդենդից:

ԱՊԱՀՈՎՈՒԹԻՒՆ ԿՐԱԿԻՑ

ամեն տեսակ կայքերի՝ շարժական և անշարժ:

Ա. Պ. Ա. Հ. Ո. Վ. Ո. Ի. Թ. Ի. Ն. Փ. Ո. Ս. Դ. Ր. Ո. Ի. Թ. Ի. Ն. Ե. Ր. Ի.

գետաղնաց, ջամաքային և ծովազնաց:

Մանրամասն տեղեկութիւններ, նաև տալած բլանկներ և
յաշտարարութիւններ կարելի է ստանալ Ընկերութեան գլխաւոր
գրասենեակից Պետերբուրգում, Բոլշայեա Մորսկայեա, № 13
և նրա գործակալներից Թիֆլիսում, Ն. Ե. Երկայնաբազուկ Ար-
զումբեանից (Վեյեամինովսկից փողոց, քաղաքային տուն), և տե-
րութեան ալ և ալ քաղաքներում գտնուող Ընկերութեան
գործակալներից:

Ըստ պահանջման տրւում և ուղարկւում են ձրի բրոշու-
րաներ, ուր ամփոփւած են մանրամասն բացատրութիւններ և
կանոններ դժբաղդ դիւրաձններից ապահովելու և կեանքի ա-
պահովութեան մասին

Ե Կ Ո Ղ 1889 Թ Ի Ւ Ն

ՄՇԱԿ

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ ԼՐԱԳԻՐԸ

Կը հրատարակվի Թիֆլիսում, նոյն ղիրքով և նոյն պրօգրամացով՝ Մենք կը ստանանք սեփական ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ:

«ՄՇԱԿ» տարեկան ղինը 10 ըուբլի է, վեց ամսվանը 6 ըուբլի:

Գրել «ՄՇԱԿ» կարելի է ԽՄԲԱԳՐԱՏԱՆԸ (Բարօնսկայա և Բաղար-նայա փողոցների անկիւնում Թամամշեվի տանը):

Կայսրութեան ուրիշ քաղաքներին «ՄՇԱԿ» զրվելու համար պէտք է ղիմել հետևեալ հասցէով. Тифлисъ, Редакция газеты „МШАКЪ“, իսկ արտասահմանին. Tiflis, Rédaktion du journal arménien „MSCHAK“.

Խմբագիր-հրատարակող ԳԻՐԳՈՐ ԱՐԾԻՐՈՒՆԻ

Առաջիկայ 1889 թւականին Թիֆլիզում կըսկսուի հրատարակուել

„Մ Ո Ւ Ր Ճ“

ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ—ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ—ԳՐԱԿԱՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

(Խրաքանչիւր համարը 8—10-ը տպագրական թերթ)

ՀԵՏԵՒԵԱԼ ԾՐԱՎՐՈՎ.—

1. Յօդուածներ զրական, տնտեսական, իրաւական, պատմական և հոգևոր բովանդակութեամբ:
2. Բանասիրական՝ վէպեր, պատմութիւններ, գրամաներ, ոտանաւորներ, երգիծաբանութիւն:
3. Յօդուածներ Կովկասեան կեանքի հասարակական խնդիրներին:
4. Թղթակցութիւններ Ռուսաց տէրութեան և Արտասահմանի զանազան քաղաքներին:
5. Յօդուածներ գիտութեան զանազան ճիւղերին:
6. Դրախօսութիւն և Քննադատութիւն:
7. Հաշիւներ այլ և այլ ընկերութիւնների նիստերի:
8. Թատրոն, Երաժշտութիւն, Գեղարուեստ:
9. Տեսութիւն ներքին և արտաքին քաղաքական անցքերի:
10. Ներքին և արտաքին Քրօնիկոն և զանազան լուրեր:
11. Յայտարարութիւններ:

«ՄՈՒՐՃ»-ի ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆԸ՝ տարեկան 10 ըուբլի, կէս տարուան՝ 6 ըուբլի կանխիկ վճարելի:

Հասցէն՝ Тифлисъ, въ Редакцію журнала „МУРТЧЪ“

Խմբագիր-հրատարակիչ ԱԻԵՏԻՔ ԱՐԱՍԻԱՆԵԱՆՅ

Բացված է բաժանորդագրութիւն

Հ Ա Ն Դ Ե Ս

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՃՈՂՈՎԱԾԻՒ ԵՐԿՐՈՐԴ ԳՐԿԻ ՀԱՄԱՐ

(20—22 թ.)

Գինն է 1 ռ. 50 կ. կանխավճար:

Հրատարակչին զիմում են հետևեալ հասցեով՝ Въ Москву, Рождественка, №№ Дружининой.

ВЪ 1889 ГОДУ (ДЕСЯТЫЙ ГОДЪ ИЗДАНИЯ)

РУССКІЙ НАЧАЛЬНЫЙ УЧИТЕЛЬ

будетъ издаваться по прежней программѣ и съ особымъ отдѣломъ
работъ и сообщеній

НАРОДНЫХЪ УЧИТЕЛЕЙ И УЧИТЕЛЬНИЦЪ.

Обязательный объемъ остается прежній: не менѣе 25 листовъ въ годъ (въ предыдущіе годы давалось 40—50 листовъ, т. е. болѣе обязательнаго объема). Лѣтнія книжки выходятъ по двѣ вмѣстѣ.

Въ журналѣ принимаютъ участіе: Беренштамъ, Н. Бунаковъ, Гербачъ, Демковъ, Доброписцевъ, Кирчагинъ, Латышевъ, Ив. Мецкерскій, Св. Песоцкій Д. Д. Семеновъ, Д. Соловьевъ, Св. Мих. Соловьевъ, Сентъ-Илеръ, Шаталовъ и др. Въ журналѣ помѣщаются многія работы и письма народныхъ учителей, разборы новыхъ книгъ и различныя сообщенія о ходѣ учебнаго дѣла. Ежегодный конкурсъ на составленіе чтеній для народа.

Подписка принимается въ редакцій (Спб., Англійскій пр., п. 40, кв. 8).

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА НА ГОДЪ:

3 р. съ пересылкой

Есть экземпляры за прежніе годы, кромѣ 1883 г.
Журналъ **ОДОБРЕНЪ** Учебнымъ Комитетомъ Министерства Народнаго Просвѣщенія для народныхъ училищъ, учительскихъ семинарій и институтовъ.

ЕЖЕМЪСЯЧНЫЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛЪ

„РУССКІЙ ВИНОДѢЛЬ“

(Третій годъ изданія).

Въ 1889 г.

Въ журналѣ „Русскій Винодѣль“ принимаютъ участіе слѣдующія лица: агрономъ Арустамовъ, А. Н. Альмедингенъ, Н. Воиновъ, Н. Гурьевъ, агрономъ А. А. Гинценбергъ, винодѣль С. Ф. Дикенсонъ, Землякъ, С. Ф. Номикосовъ, кн. В. И. Массальскій, И. Слива, профессоръ Н. В. Сорокинъ (по болѣзнямъ винограда).

Въ теченіе 1889 года будетъ удѣлено много мѣста, среди другаго матеріала, возстановленію виноградниковъ во Франціи при помощи американскихъ лозъ; закончены будутъ печатаніемъ «Ученіе о винѣ», соч. Пастера и труды Берша по болѣзнямъ вина, начаты въ 1888 году. Кромѣ того будутъ помѣщаться статьи о приготовленіи шипучихъ винъ и о коньячномъ производствѣ.

„Русскій Винодѣль“ будетъ выходить разъ въ мѣсяць книжками отъ 80 до 120 страницъ въ каждой.

(Подписная цѣна въ годъ съ доставкой и пересылкой

ДЕСЯТЬ РУБЛДЙ.

Адресъ: С. Петербургъ. Кирочная, въ контору журнала

„РУССКІЙ ВИНОДѢЛЬ“.

Редакторъ-издатель Александръ Альмедингенъ.

1889-ին

(ՈՐԹԵՎՈՐԴՆԵՐ)

ԱՐԶԱԳԱՆԵՐ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵՐԹԸ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՎՈՒՄ Է ՄԻՆԵՐՈՅՆ ԴԻՐՔՈՎ ԵՒ ՄԻՆԵՐՈՅՆ ՊՐՕԳՐԱՄԱՅՈՎ.

Տարեկան բաժանորդագիրն է. 5 ռ.

Կէս տարեկանը 3 ռ.

Թիֆլիզում ստորագրութիւնն ընդունվում է «Իշխ. Բէհրութեանի և Աբ. Յովհաննիսեանի լրագրական գործակալութեան» գրասենեակում և Թիֆլիզի փոխադարձ վարկի ընկերութեան մէջ, խմբագրի մօտ:

Օտարաբաղադրացիք ղեկում են՝ Թիֆլիս, Редакция „Арцаганъ“. Արտասահմանից՝ Tiflis Rédaction, de journal „ARDZAGANC“.

Խմբագիր-հրատարակիչ ԱՐԳԱՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

„НОВОСТИ ДНЯ“

ЕЖЕДНЕВНАЯ ОБЩЕСТВЕННАЯ, ПОЛИТИЧЕСКАЯ И ЛИТЕРАТУРНАЯ ГАЗЕТА.

ИЗДАНІЯ ГОДЪ СЕДЬМОЙ.

въ 1889 году.

Цѣль газеты „Новости дня“—въ общедоступной формѣ служить для читателя живымъ и яркимъ отраженіемъ интересовъ текущей дѣйствительности. „Новости дня“ удовлетворяютъ, какъ столичныхъ читателей, быстро схватывая на лѣту злобу столичнаго дня, такъ и провинціальныхъ, давая въ отдѣлѣ беллетристики легкое и занимательное чтеніе въ формѣ романовъ, повѣстей, очерковъ и рассказовъ, помѣщаемыхъ въ ежедневномъ фельетонѣ. Для выполненія этой программы въ „Новостяхъ Дня“ существуютъ слѣдующіе постоянные отдѣлы: „Бесѣда“, „Телеграммы“, „Факты и слухи“, „Толки печати“, „По чужимъ краямъ“, „Картинки общественной жизни“, „Замѣтки празднующагося“, „Московскія новости“, „Театръ и музыка“, „Петербургскія новости“, „Провинція“, „Въ царствѣ Ѳеимиды“, „Разныя извѣстія“, „Смѣхъ и горе“. Кромѣ того, еженедѣльно: „Воскресные наброски“, „Петербургскія письма“, „Бесѣды стараго театра“. Независимо отъ этого, въ „Новостяхъ Дня“ помѣщаются портреты лицъ, составляющихъ интересъ дня. Для наступающаго 1889-го года имѣются, между прочимъ, оригинальные романы и повѣсти: „Безприданница“, романъ въ 2 ч. и „Дама самъ-третей“, повѣсть, соч. князя С. В. Голицына (авт. романа „Былое Времячко“). „Въ лунную ночь“, соч. И. Н. Ге. „Муки прометей“, повѣсть изъ театралы. быта, соч. Н. А. Хлопова. „Современный Герой“, ром., соч. Н. Осипова. „Двѣ сестры“, повѣсть, сочиненіе С. Нестерова. „Перстъ Божій“, историческая повѣсть изъ временъ „Тишайшаго“ царя Алексѣя Михайловича, соч. Д. Дмитриева.

Годовымъ подписч. будетъ высланъ романъ: „Купленный мужъ“—В. Ривалля. Подписная цѣна на 1889 годъ: Съ пересылкой во всѣ города Имперіи. На 12 м. 9 р., на 11 м. 8 р. 50 к., на 10 м. 8 р., на 9 м. 7 р., на 8 м. 6 р. 50 к., на 7 м. 6 р., на 6 м. 5 р. 50 к., на 5 м. 5 р., на 4 м. 4 р., на 3 м. 3 р., на 2 м. 2 р., на 1 м. 1 руб.

Адресъ: Москва. нонтора газ. „Новости Дня“

Ред.-изд. А. Литскеровъ.

ПРЕМІЯ ВЫДАЕТСЯ ВЪ ЯНВАРЬ.

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА 1889 ГОДЪ.

„ШУТЪ“

БОЛЬШОЙ ЕЖЕНЕДѢЛЬНЫЙ

Иллюстрированный и юмористическій журналъ

КАРРИКАТУРЪ,

Печатаемымъ красками въ нѣсколько тоновъ.

(ХРОМОЛИТОГРАФІЯ).

„ШУТЪ“ будетъ неизмѣнно выходить, какъ и во всѣ предшествовавшія десять лѣтъ изданія, въ форматѣ большихъ иллюстрированныхъ изданій (in quarto). Художественный отдѣлъ журнала всего обильно, тщательно и добросовѣстно исполненъ рабитами нашихъ первыхъ художниковъ-юмористовъ. На выполнение красками (хромолитографія) рисунковъ обращено особенное вниманіе. Въ теченіе года помѣщается болѣе 400 хромолитографированныхъ рисунковъ и около 600 въ одну краску. По обилію рисунковъ самый полный юмористическій журналъ. Литературный отдѣлъ постоянно составленъ изъ множества очерковъ, разсказовъ, юмористическихъ новостей, стихотвореній, сценъ, монологовъ, анекдотовъ, афоризмовъ, бубенчиковъ, попури и др. Шарады, загадки, задачи и ребусы.

Юмористическое обозрѣніе журнала изъ недѣли въ недѣлю строго выслѣживаетъ бѣшеную злобу дня столицы, и провинціи, повсюду и всесторонне касаясь такущей жизни и интересовъ горячо занимающихъ общество.

ВЪ ТЕЧЕНІЕ ГОДА БУДЕТЪ ПЕЧАТАТЬСЯ

Портретная галлерей известныхъ личностей.

Для годовыхъ подписчиковъ

БЕЗПЛАТНАЯ ПРЕМІЯ

„ДАМСКІЙ МАСКАРАДЪ“

Роскошный альбомъ костюмовъ, работы нашего извѣстнаго художника Н. А. Богданова. Альбомъ отпечатанъ въ нѣсколько красокъ, —хромолитографія,—на превосходной эстампной бумагѣ и можетъ, какъ и всѣ предшествовашія преміи-альбомы нашего журнала, служить украшеніемъ самой изящной гостиной.

У С Л О В І Я П О Д П И С К И .

За годъ съ перес. и дост. 7 руб.

„Шестъ мѣс. съ перес. и дост. 4 „

Гг. иногородные подписчики благоволятъ приложить къ подписной цѣнѣ 60 коп. для пересылки преміи страховою посылкою.

Подписка принимается въ редакціи журнала „ШУТЪ“, С.-Петербургъ, Невскій просп., д. № 110.

„РАЗВЛЕЧЕНІЕ“

ЕЖЕНЕДѢЛЬНЫЙ ЛИТЕР. ХУДЕЖ. ЖУРНАЛЪ СЪ КАРРИК.

издаваемый П. П. Щеголовымъ.

Журналъ „Развлечение“ вступающій въ тридцать первый годъ своего существованія, — въ томъ видѣ, въ какомъ онъ издается теперь, началъ выходить въ свѣтъ только съ Сентября мѣсяца нынѣшняго года, т. е. со времени перехода журнала къ новому издателю.

Журналъ „РАЗВЛЕЧЕНІЕ“ будетъ издаваться въ такомъ-же видѣ и въ будущемъ 1889 году.

Подписчики получаютъ не мѣе двухсотъ жанровыхъ рисунковъ, двѣнадцать большихъ историческихъ картинъ, множество иллюстрацій къ тексту и массу каррикатуръ.

ЗАТѢМЪ, ВСЯКІЙ ГОДОВОЙ ПОДПИСЧИКЪ НА „РАЗВЛЕЧЕНІЕ“ ПРИ ПОДПИСКѢ-ЖЕ получить и премію журнала на 1889 годъ.

Копію большой, исполненной масляными красками картины (20-ть вершковъ длины и 15 вышины).

Академика М. М. Прянишникова.

„ПЛѢННЫЕ ФРАНЦУЗЫ ВЪ 1812 ГОДУ.

Подъ командою старостиhi Василисы“.

Гг. иногородніе годовые подписчики получаютъ премію тотчасъ-же по полученіи отъ нихъ подписныхъ денегъ.

ЗА ПЕРЕСЫЛКУ ПРЕМІИ ГГ. ПРИЛАГАЮТЪ 60 КОП. СЕР.

Могутъ получать премію и полугодовые подписчики, но только тогда, когда ими будутъ внесены деньги за вторую половину года, причемъ гг. подписчиковъ просятъ заявить о желаніи получить премію при высылкѣ первыхъ 4-хъ рублѣй сер.

Условія подписки съ пересылкой и доставкой:

На годъ 6 р., на полгода 4 р., на три мѣсяца 2 р., на одинъ мѣсяць 75 к.

Подписка принимается въ конторѣ редакціи:

Москва, Саитовская улица, домъ Щеголова.

Гг. иногородніе подписчики благоволятъ присылать деньги исключительно на имя Издателя журнала „Развлечение“ П. П. Щеголова.

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 9 Декабря 1888 г.

Типографія И. Мартиросіанца, на Орб. ул., д. № 1 и 2

1889

Մեզանից ամեն
որ, ով որ իս-
կական կոչում
ունի կամ կո-
չում է ժողո-

վրդի գաղտնարարութեանը

և նրա բարեկրթութեանը ծա-

ռախելու, շատ բաներից մէկն ա-

մենից կարեւոր պէտք է համարէ և այդ կա-
րեւորութիւնը լաւ գզացած և ըմբռնած լի-
նի: Այդ բանը մեր ժամանակի ԱՐԿԻՄԻԹԻՆԸ
է, որով թէ շինվում, թէ փակվում և թէ կոր-
ծանվում և կուլ է գնում ամենայն ինչ առա-

պելական արագութեամբ: Մինչև այդ արագութիւնը պարզ է չընե-
րկացնենք մեզ, մինչև չընշմարենք ուրիշների արած հսկայական
քայլերը, աչքի չի ընկնի մեր արած կրկնի ընթացքը: Մենք գե-
տն հաւատն ու համոզումն ունինք, որ սպասելը, ջրշտակելը, ծանր
գնալը մեծագէտ կրթագետներ մեր չառաջագիտութեանը. մենք գե-
տն համոզում ենք, որ լեզու, կրօն, սովորութիւն, ազգային բնաւորու-
թիւն, անտեսական բարեկեցութիւն, ստրկութիւն և անկախութիւն,
կորուստ և դիտ կատարվում են, փոխվում են, կազմակերպվում են
դարերի ընթացքում, մոռանալով, որ այդ վաղ էր, որ ամեն ինչ
աղբալէս էր: Այժմ հին ժամանակի մի քանի դարերի արածը մեր
ժամանակում մի քանի րոպէի մէջ է կատարվում և մինչև անգամ
մի ակնթարթում: Ի՞նչ համեմատութիւն ուղտի և շագակառքի ա-
րագութեան մէջ, ինչ համեմատութիւն վանական ակնացաւոր նո-
տարի և շոգեշարժ արագատիպ մեքենայի արտադրութեան մէջ, ինչ
համեմատութիւն քարածիգ պարսպառիկի և ուժեղ թռչնաթռնիկի
մէջ: Մեր ժամանակում միայն հեռագիրն ու հեռաձայնը չեն, որ
մտքի արագութիւնն ունին, այլ ամենայն ինչ կատարվում է ա-
ռաւայական ուժի և ելեկտրական արագութեան հասցած մեքե-
նաներով, ամենայն ինչ կատարվում է այդ ուժի և արագութեան
համեմատ և ներդաշնակ: Անասական աշխարհն է միայն, որ շա-
րունակում է բնութեան ազդեցութեան և իր բնագոյնն ենթակա
լինել և իր փոփոխութիւնը կատարել մեզ համար անշնորհի դա-
րերի ընթացքում, իսկ մարդիկ վաղուց է որ փոխել են իրանց դա-
նալ ընթացքը: Նոյն իսկ չինացիք դուրս են եկել իրանց շրջապա-
տող պարսկից, որ աշխարհիս եօթ հրաշալիքներից մէկն էր համար-
վում: Հազիւ հարիւր բառ ունեցող վայրենիքները լուսաւորվում են
քրիստոնէական լուսով, մինչ գեռ՝ եթէ բանը հին դարերին ընկ-
նէ՛ր՝ այդ մարդակերներն իրանց վայրենութեան մէջ կըմալնէն էլի
մի քանի հազար դար:

Հեռու չերթանք, չըլիշենք միացած ծովերը, հարթած լեռնե-
րը, Ամերիկայի գիւտը և ամերիկացոյ կորուստը, կուլ գնացած և
յարու թիւն առած ազգերը, այլ մի հարևանցի հայացք ձգենք մեր
մօտաւոր անցնայի վրայ: Ով որ մեզանից քառասունն անցած հասակ
ունի, թող իր մանկութեան օրերից մինչև աչքի եղած փոփոխու-
թեան վրայ մի հայացք ձգէ և կրտսնէ մեր մէջ այնպիսի և այն-
քան փոփոխութիւն, որի չափ մեր նախնիք փոխում չեն մի քա-
նի դարում: Բայց չըպէտք է մոռանալ, որ ինչքան փոխուել ենք
այս վերջին երեսուն տարուան մէջ լաւ թէ վատ, այդ մի կէտ է
միայն այն լեռան համեմատութեամբ, որ սիւտի բարձրանալ ապա-
դայ երեսուն տարուան մէջ:

Եւ միթէ կան մեզանում այնքան անհեռատեսներ, որ չըլինին
նշմարելիս, թէ ինչպէս են գուրս մղվում մեր վաճառականութիւնը,
մեր արհեստները, ինչպէս են օտարանում մեր գիւղային և քաղա-
քային կայունները, ինչ քունջ ու պուշախ է ընկած մեր թաղորո-
նը, ինչ թշուառութեան և մեղկութեան է հասած մեր զբաղակա-
նութիւնը, ինչ թեթեւութիւն են ուղում մտցնել մեր ընտանեկան սըր-
բութեան մէջ:

Մեր ժամանակի լուսաւորութիւնը արեգակի շառագայթների
պէս չէ, որ իր երկնային լոյսը աստուածամանն օփոխէ ամենի վրայ
հաւասարապէս—և մեղաւորի և արդարի, և փղի և միջատի, և
հաստարմատ կաղնու և աննշան մամուլի: Այժմ այս մի հեղեղ է,
որ երբ մի տեղով ծոցապարհ է բաց անում, իր պրիւն ու գիւրիլը
թնափում է առաջն ընկած երկրի վրայ և իր համար մի պարարտ
անդամատան է պատրաստում: Հազիւ մի դար անցած, գետնի տա-
կիցն են հանում բնիկ ժողովրդի գանգը և հետագոտում, որ տես-
նեն, թէ ինչ ընդունակութեան տէր կարող էր եղած լինել նա,
կամ քանի միայն ուղեղ կարող էր տեղաւորուած լինել նրա մէջ...

Այս լուսաւորութեան հերոսները եւրոպացիք են որ ամբողջ ա-
րեւմուտքը կուլ տալուց լետու, այժմ երեսները թեքել են դէպի ա-
րեւելք և ծովի ալիքների պէս մին մինի մղելով միմեանց տեղ են
բռնում և ալպէսով ծալքը հասցնում են մինչև հին աշխարհի ա-
րեւելեան ափերը:

Առաջարկում ենք մեր բոլոր գիտուններին ցոյց տալ մեզ այս
հեղեղից ազատուելու դիւրին հնարները, իսկ մենք մեր կողմից կա-
սենք, որ այդ հնարներն ինչ էլ որ լինին, բանը նրանց արագ կա-
տարելու մէջ: Ի՞նչ աւելի լաւ հնար կարող ենք ստեղծել, քան որ
արդէն ունին իրանք եւրոպացիք: Չուկը ջրումը չի խեղդուել, լու-

սաւորում ժողովրդին լուսաւորութիւնը կուլ չի տալ, այլ աւելի
ևս կըպաշտաւանէ նրա ողին, նոր ուժ և նոր եռանդ կըմտցնէ
նրա մէջ, նորանոր հնարներ կըտալ նրա ձեռքը: Մեր փրկութիւնն
ուրեմն բուն իսկ լուսաւորութեան մէջն է, որ կուլ է տալիս միայն
լուսաւորութեան անընդունակներին, ծովերին, տղէտներին, ինք-
նուրոյնութիւնից զուրկ եղողներին, անարդարակրթներին, համայնա-
կան, հասարակական ողի չունեցողներին, ազգային ինքնագոտու-
թեան և արժանապատուութեան գզացած չունեցողներին:

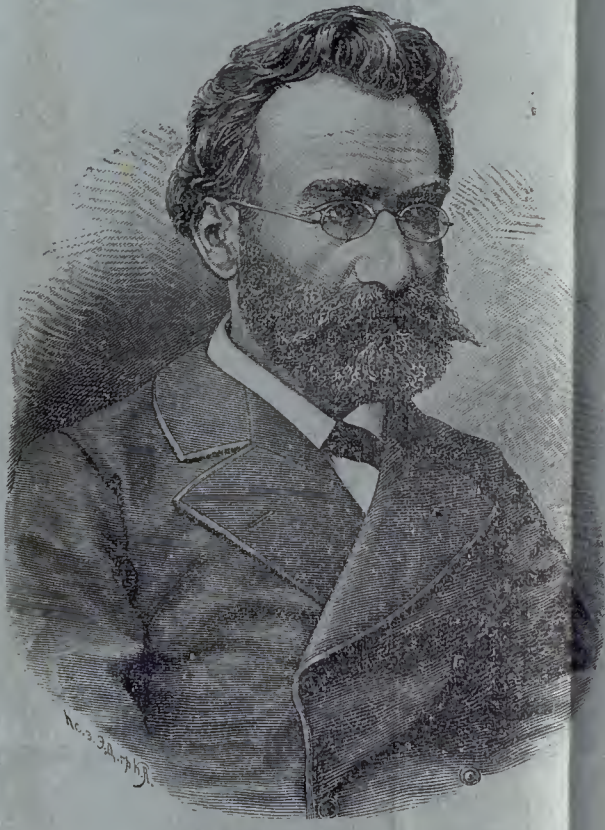
Ասել՝ չըպէտք է մեր ունեցածը, և այդ մի գծուար բան չէ,
և գրանով էլ կապատուինք ամեն վերահաս փտանդից—այդ մի սու-
ռաւական խրատ է: Պահպանել ոչինչ և ոչինչ կարելի չէ. ինչպէս
որ չես կարող պահպանել քո հաճելի գրական ու կոշիկը, սպիլն ու
գութանը, իսկութիւն ու գործարանը, նոյնպէս չես կարող պահպա-
նել և քո հաճելի լեզուն ու սովորութիւնը, ուրեմն ոչ թէ պահպա-
նել պէտք է, այլ ԿԱՏԱՐԵԼՈՒՄԵՆ և այն էլ ամենայն շտապողու-
թեամբ և արագ-արագ:

Ահա այս է մեր ուղղութիւնը, մեր նշանաբանը. ում որ գգալի
է, որ մեր առածը զուտ ճշմարտութիւն է, ում համար որ թանգ է
մեր մանուկ սերնդի լեզուի և բարեկրթութեան զարգացումը բուն
ազգային հոգւով, ում համար որ գգալի է շտապողութեան, արագու-
թեան կարեւորութիւնը, թող գործեն մեզ հետ, գործակից լինին
մեզ, պահեն և պաշտպանեն «ԱՂԵԼԻՆ»-ը, որ նա կարողանալ ոչ միայն
այսրի, շարունակել իր գոյութիւնը, այլ գործել արագ-արագ, աչ-
սինքն տարու զանաւորութեամբ տալիքը մի տարում որ առաջ,
տարը տարու ընթացքում ձեռք բերած լաճանորդների թիւը մի
տարումը ձեռք բերի:

Թող մեզ պէս ճոխացնեն իրանց բաժանորդների թիւը և մեր
միւս պարբերական հրատարակութիւնները, թող ճոխացնեն իրանց
լաճանորդների թիւը և մեր վաճառականները, արհեստաւորները,
գործարանատէրերը, բայց միայն ի նկատի ունենան, որ այդ բանին
հասնել չեն կարող առանց կատարելութեան գիմելու: Ազգասիրու-
թեան համար ոչ ուլ անպէտք բանին փող չի տալ, այլ կըրնէ այն,
որ և օգտակար է և արժան, լաւերի մէջ լաւագոյնը կընտրել: Այս
է պատճառը, որ «Աղբիւրը» խմբագրութիւնը ոչ մի բարոյական և
նիւթական ճանք չի բնաւում, որ իր հրատարակութիւնը եւրոպա-
կան նման հրատարակութիւնների կատարելութեանը հասցնէ, և մեր
ընթերցողները նշմարում կըլինին, թէ ինչպէս տարեցտարի մօտե-
նում է այդ կատարելութեանը. և որքան աւելի շուտ կըմօտենալ,
եթէ «Աղբիւրը» բաժանորդները նոյն զգացմունքով և եռանդով վե-
րաբերունի գէպի «Աղբիւրը»:

Դանդաղկոտութեան սովոր, բարոյական ուժից զուրկ, ագնիւ
գործունէութեան անընդունակ, ուրիշների յաջողութեան վրայ նա-
խանձող մարդկանց այնքան խորթ է թվում մեր յաջողութիւնը,
որ երբ մեր ժամանակի կալիքն ի նկատի առած՝ ենք յաշտում երկու
հազար բաժանորդ ունենալ և ունենում ենք, իս-
կայն ակնաչնեք խըշտանում են, կարծես խրատում են, և քունջ ու
պուճախում փախում... Հը՛... միթէ... այս ինչ հրաշք է գործում
«Աղբիւրը», մեր զգալի սիւնը է յորդանալ, սա ողորելու է, ինչպէս ե-
րևում է, ինչ պահանջութիւնը և ամենին իր տակովն է անելու...
եկէք չըթողնենք. ասենք՝ ունկալման և ֆոխուսների է անում, աշ-
խատենք նրա նման մի ուրիշ բան հրատարակել, վերջապէս դա
մեզ ամաչեցնում է, գրենք, գրենք, ասենք շատ վատ է»:

Այս պարսկերէնի մենք կըլիշենք «ԿԱՏԱՐԵԼՈՒՄ ԿԱՏԱՐԵԼՈՒՄ»
առակը, բայց ավստ որ կարգացած չեն լինել: Եւ միթէ կարծէ
դրանց ստորութեան չափ վաղ ի՞նչ մեր բարոյական բարձրութիւ-
նից և պատասխանել դրանց անվաղել հաշտանքներին: Այժմ
մենք յառաջ կըտանենք մեր գործը, օրէցօր աւելացնելով մեր քայ-
լերի արագութիւնը, և այս բնականաբար, որովհետեւ եօթ տա-
րուան հասակի մէջ մօտ «Աղբիւրը» աւելի հաստատուն քայլերով
պիտի յառաջ ելնի, և ինչ դարձանք, որ ոչ թէ երկու հազար,
այլ դրա կրկնապատիկ բաժանորդ ունենալ: Թիֆլիզի պէս գեղա-
րուեստի կողմից լետ ընկած մի քաղաքում պատկերազարդ հրատա-
րակութեան յաջողեցնելը դիւրին գործ չէ, ոսկաչն այս և սրա նման
շատ գիտաւորութիւնների մեզ համար հեշտացնում է գործի վստու-
թիւնը և կարեւորութիւնը: Զնորհիւ այն աջակցութեան, որ մեր
գործող երկրաստորդները ընտիր մասը տալիս է մեզ, շնորհիւ այն
համակրութեան որ «Աղբիւրը» վայելում է իր բաժանորդների կող-
մից, մենք եկող տարի պիտի ունենանք առնուադին ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՅԱՍՏ
բաժանորդ, և Հէնց այդքան օրինակ տպելու նախապատրաստու-
թիւն էլ տեսել ենք յառաջիկայ տարուան համար: Եւ միթէ սա մի
ուրախարի երևույթ չէ, և ինչու չըպէտք է շտապել մասնակցելու
այս համայն ազգի ուրախութեանը, ինչու չըպէտք է համակրել և
ցանկալ աւելի ևս յաջողութիւն: Ո՛վ է օգտվում այս յաջողութիւ-
նից, արդեօք մենք մանաւորապէս, որ հազիւ ենք կարողանում
մուտքը ծախել հետ ծալք ծալքի թելով, թէ ընթերցող հասարա-
կութիւնը, որ հնար ունի տարեկան երեք մանկ թէ միայն վճարելով
ստանալ մի ընտանեկան ընտիր ամսագիր, որ իրան է, իր փայ-
փայած մանուկն է, և որի աճման և զարգացման խնամքը նոյնպէս
իր վրայ պէտք է աւելի, նրա առաջնութեան վրայ ուրախանալ,
տկարկութեան վրայ տխրել: Այս լուսով ահա մենք գիմում ենք մեր
դաստիարակներին, որոնց համար թանգ է իրանց սաների ինքնա-
կրթութիւնը, այն ծնողներին, որոնց համար թանգ է իրանց գա-
ւակները բարեկրթութիւնը, այն երկրաստորդներին և ծերերին, ո-
րոնք նախաձեռնաբար են իրանց ազգային լեզուի ծաղիկները, ընտա-
նեկան կեանքի բարեկրթութիւնը, որ դրանք ամենքը ինչպէս սրտով
համակրեն «Աղբիւրը» տարածուելուն, նոյնպէս և գործով չըպէտք է
հաճախել: Նրա տարածելուն նպաստել: Այդ օժանդակութիւնը, այդ նը-
պաստը նիւթական նպաստից, մեկնապաշտ լինելու պատուից շատ և շատ
բարձր է. դա մի առաքելութիւն է և հաւատար է հեղինակութեան
տուած օգտին: Ինչ օգուտ սուրում լաւ գրքից, եթէ նա այս և այն
քունջն ընկած միջերի կեղծակար պիտի դառնալ. բանն ուրեմն միայն
խելօք լսուք ասելը չէ, օգտակար գրքը տպելը չէ, այլ և նրա առ-
աւելը, նրանից օգտուելը: Ահա թէ ինչու համար տարածելու նը-
պաստելու աւելի օգտակար գործ է, քան տպելուն: Իսկ մենք մեր
կողմից, ինչ ասել կուզի, որ ինչպէս մինչև այսօր, նոյնպէս և այ-
սուհետեւ դանդաղելու չենք, որ ըստ ամենայն մասաց «Աղբիւրը»
լինի մի շքեղ և օգտակար հրատարակութիւն, որով թէ մենք և
թէ մեր համակրողները աւելի քան պարգրեն լինենք «Աղբիւրը» բա-
ժանորդների առաջ:

«Աղբիւր» 88 թ. № 5.

ԽՆԴՐՈՒՄ ԵՆԵ «ԱՂԲԻՐԻ» ՏԱՐԱՆԻ
ՁԵՐ ԳՐԱՆՈՒՄ.

ԱՂԲԻՐԻ
ՄԻՆԱՍԵՐՆ ԳՐԱԳՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԶԱՆԳԻՍ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ
ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ.

- I) Վեպեր, մանրակերպեր, գրույցներ, հեքիաթներ, ճանապարհորդութիւններ, կենսագրութիւններ:
- II) Բանաստեղծութիւններ:
- III) Գիտութիւն եւ արուեստ:
- IV) Նոր լուրեր:
- V) Այլապէս:

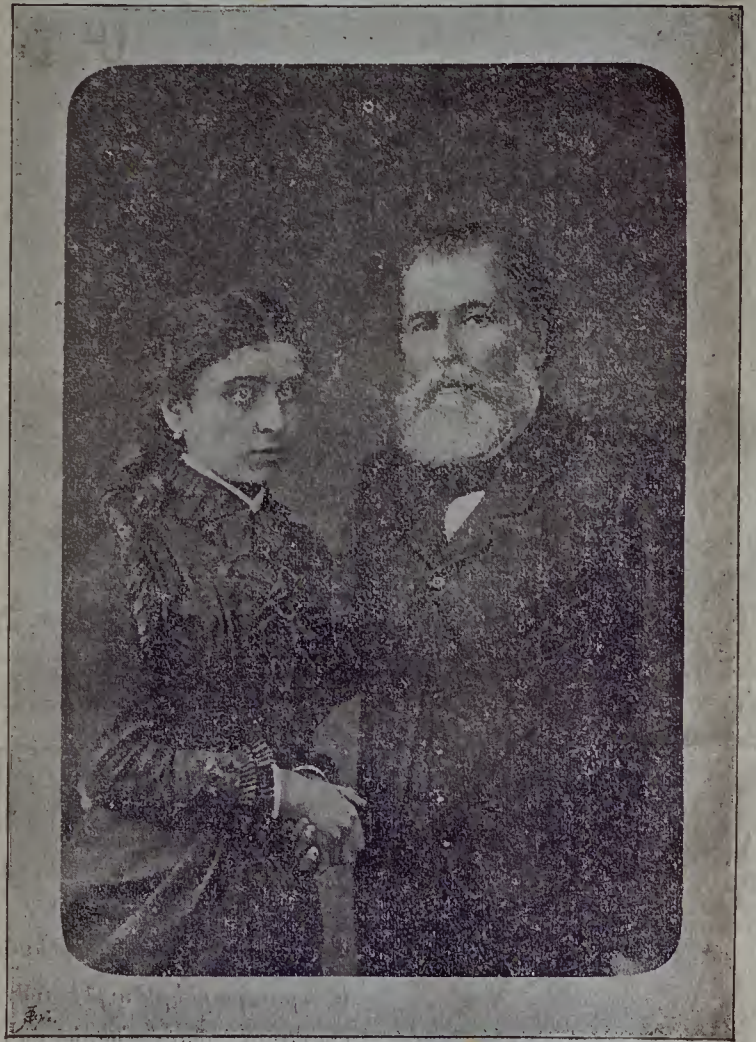
ՁԱՌԱՐՇԱՒԻՔ

- VI) Մանկական, ֆրեթթեան, շախմատի եւ այլ խաղեր, բնութաներ, ծառայողական խնդիրներ: Անեկտաներ, համերկներ, շուտանկարներ:
- VII) Երգեր նոտաներով:

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

- VIII) Կրթական եւ դաստիարակութեան վերաբերեալ յօդուածներ եւ տեղեկութիւններ:
- IX) Առաջարկութիւններ, խորհուրդներ:
- X) Մատենադասութիւն եւ նոր գրքեր:
- XI) Խառն լուրեր:
- XII) Պատասխաններ:

Յաշտարարութիւններ:

ԾԵՐԵՆՅ ԵՒ ՕՐ. ՄԵՆԻԿ
«Աղբիւր» 88 թ. № 7.

ԱՂԲԻՐԻ
ԸՆԾԱՆԵՐԸ
«Աղբիւր» 89 թ. առաջին պրէմիան

ԱՐՇԱՆԱՅՈՒ

մի մեծ օլեոգրաֆիա, կրկնապատիկ մեծ քանանցեալ տարուայ «Մոզերի երկրագործութիւն» պատկերը. բաժանորդ գրուողը Հէնց խոյն կը տա՞նայ այդ պատկերը: Ստացուած են այդ պատկերից արդէն 3000 օրինակ, ուղարկուած են գաւառները ի ցոյց Հետաքրքրուողներին: Ուրեմն բաժանորդ գրուողը կարող է նաեւ քան ստորագրուել տեսնել այդ պրէմիան: Թիֆլիցում գրուած են ի ցոյց թէ լոմբագրութեանս դրասենակում եւ թէ մեր դրավաճառանոցներում:

Բ. պրէմիան, մեր տաղանդաւոր նկարիչ պ. Գ. Բաշինջաղեանի ձեւանկար

ԱՐԱՐԱՏ

պատկերը: Վիճակ կը դնուի բաժանորդներին մէջ աշխ ձեռք, ինչպէս այս տարին «Աղբիւր»-ի ծովակը» սեպտեմբեր ամսում: Վիճակահանութեան օրը կը յայտարարուի «Աղբիւր» միջոցով: **ԱՐԱՐԱՏ** պատկերը աւելի մեծ կը լինի քան այս տարուայ «Աղբիւր»-ի ծովակը»:

ԱՐԱՐԱՏ տանող բաժանորդը եթէ կամենայ՝ կարող է նրա փոխարէն ստանալ 100 ռ.

Գ. պրէմիան **ՊԱՏԻ ՕՐԱՅՈՅՅ** 1890 թուականի համար, կուղարկուի բաժանորդներին 89 թ. դեկտեմբերի 15-էն:

ՅԻՍՈՒՍԻ ՈՒՂԵՆՈՐԴՈՒԹԻՒՆԸ
«Աղբիւր» 88 թ. № 2

ԱՂԲԻՐԻ
ՄՐՅԱՆԱԿՆԵՐԸ

Տարուայ ընթացքում կառաջարկուին Հանելուկներ, լեռնաներ եւ առաջարկութիւններ, որոնց առաջին վճարները կը տա՞նայ **ՄՐՅԱՆԱԿՆԵՐ**:

ՅՈՒՆՈՒՄԻ №-ում գետեղած լեռնուկ վճարը կը տա՞նայ դրսեւորանի շքեղ զարդ, թանաքաման, դանակ, թղթեր, գրչակթեր եւ այլն. 25 ռ. արժողութեամբ:

ՄԱՐՏԻ №-ում գետեղած Հանելուկի վճարը կը տա՞նայ մի մեծ եւ շատ շքեղ օլեոգրաֆիական պատկեր 2 1/2 արշին լայնութեամբ եւ 1 1/2 արշին երկարութեամբ:

ՅՈՒՆԻՍԻ №-ում գետեղած առաջարկութեան պատասխանողը կը տա՞նայ 10,000 Հատ փոստի մարկա, որ դեռ անցեալ տարուանից է մնում:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ №-ում լեռնուկ վճարը կը տա՞նայ 100 ռ. գրքեր: Այդ լեռնուկը կը լինի երկու մեծ երես «Աղբիւր» դիւրով:

ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ №-ում գետեղած Հանելուկի վճարը կը տա՞նայ Փարիզի առաջին 1889 թուականի աշխարհահանգէսի տեսարանները մի շքեղ պրէմիա: Այդ պրէմիայ մենք արդէն ապագայից ենք մի օրինակ: Հրատարակուի է առաջին ամսուր Փարիզում նախաձեռնութեամբ Փարիզի գեղարուեստների դեպարտամենտի տնօրէնութեամբ:

ՀՈՒՅԻ ԲԱՂԵՐԻ ԳԻՐԲԸ
«Աղբիւր» 88 թ. № 4

Ա. Չ. Գ.

Եթէ առաջին 1889 թուականին «Աղբիւր» բաժանորդներին թիւը 3000-ի համար, այն ժամանակ **ԵՐԿՐՈՐԴ ԲԱԺԻՆԸ** պիտի ընդարձակենք եւ այնքան ծաւալ կունենայ, որքան առաջին բաժինը:

«Աղբիւր» տարեկան բաժանորդագիրը 3 ռ. է, պրէմիաների ծրարի համար պէտք է ուղարկել 4 Հատ 7 կոպէկանոց մարկա:

Ա. ՊԱՆՈՒԿ ՈՉ ՌԻՅ ՉԷ ԸՆԴՈՒՆՎՈՒՄ
Հասցէն՝ Тифлисъ. Редакция журнала „АГБУРЪ“ իսկ արտասահմանից՝ Tiflis (Caucase) Rédaction de la Revue «AGBUR»

ՆՈՒՆՈՒՄՆ ԽՆԴԻ ԱՊԱՐԱՆԻԸ
«Աղբիւր» 88 թ. № 5

